

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Батыралы Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университети

Диссертациялык кеңеш К 08.22.656

Кол жазма укугунда
УДК: 338.23, 338.242, 228.27.

Кунназаров Айбек Ысмайылович

**Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун
натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу**

08.00.05 – Тармактык экономика

**Экономика илимдеринин кандидаты
илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
Авторефераты**

Ош - 2024

Диссертациялык иш Баткен мамлекеттик университетинин Кызыл-Кыя технология, экономика жана укук институтунун техника, экономика жана курулуш кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: Гыязов Айдарбек Токторович - экономика илимдеринин доктору, доцент.

Расмий оппоненттер:

Жетектөөчү уюм:

Экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишти коргоо _____ экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча К 08.22.656 диссертациялык кеңештин отурумунда Ош мамлекеттик университети жана Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинде өтөт, дареги: 723500, Кыргыз Республикасы, Ош шаары, Масалиев проспектиси 80, 509 аудиториясы.

Диссертацияны коргоонун zoom-webinar онлайн трансляциясынын идентификациялык коду _____

Диссертация ОшМУнун (723500, Кыргыз Республикасы, Ош шаары, Ленин көч., 331) жана Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин (723500, Кыргыз Республикасы, Ош шаары, Айтиев көч., 17б) китепканаларынан менен диссертациялык кеңеш түзүлгөн уюмдардын китепканаларынан таанышууга болот, ошондой эле https://vak.kg/k_08_22_656/105341/ веб-сайтынан таанышууга болот.

Автореферат _____ жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы э.и.к.

Исманалиев К. И.

ИШТИН ЖАЛПЫ СЫПАТТАМАСЫ

Диссертациянын изилдөө темасынын актуалдуулугу Кыргыз Республикасынын бардык чарба жүргүзүүчү субъектилери тарабынан жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу маселелерине көңүл буруунун жогорулашына байланыштуу. Прогрессивдүү кыргыз коомунда экологиялык позиция азыр ачык калыптанып, экопродукцияга олуттуу суроо-талап жаралды. Күчтүү экологиялык баалуулуктар биздин өлкөнүн глобалдык интеграцияланган бизнес чөйрөсүнө терең сиңип калды. Ата мекендик бизнести жогорку деңгээлдеги экологиялык жоопкерчиликти көрсөтүүгө үндөгөн бизнес экологиялык маданият калыптанды.

Баяндалган жеке экологиялык демилгелер мамлекет тарабынан колдоого алынат жана жетекчиликке алынат. Улуттук деңгээлде Кыргыз Республикасынын “жашыл” экономиканы өнүктүрүү саясаты жарыяланды. Бул Кыргыз Республикасынын Президентинин 2007-жылдын 23-ноябрындагы № 506 Жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Экологиялык коопсуздугунун Концепциясында чагылдырылган, ал ата мекендик экономикалык тутумда экономикалык өсүүнүн “жашыл” багытын ишке ашыруу үчүн бекем мыйзамдык негизди түзгөн. Ал Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 12-октябрындагы № 435 Жарлыгы менен 2026-жылга чейин Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук программасы менен толукталып, декарбонизация өлкөбүздүн “жашыл” экономикасынын артыкчылыктуу багыты катары белгиленди.

Бул тармактагы көйгөй Кыргыз Республикасында “жашыл” экономиканы өнүктүрүү үчүн зарыл болгон практикалык иш-чаралардын жетишсиз конкреттештирилгендигинде, ошондой эле ата мекендик экономикалык тутумдун бул курсун күчтүү илимий-методикалык жактан камсыз кылуунун жетишсиздигинде. Жаратылышты пайдалануу экономикасынын жана айлана-чөйрөнү коргоонун теориялык негиздери Д.А. Айрапетов, М.В. Алябьева, Т.М. Алябьева, Е.В. Бобрышева, А.А. Булаков, С.А. Вдовин, Е.С. Волкова, Л.И. Гончарова, А. Квадрио Курцио, Е.Д. Комаревцева, М.Коммон, В.А. Конобраткина, Д.В. Кудряшова, А.А. Курочкина, Ф.Д. Ларичкин, М.А. Мельник, Л. Мирошников, О.Г. Невидимова, Е.Н. Островская, В.А. Павленко, Е.Е. Петрова, М.В. Решетова, К.А. Тисделл, Е.О. Ушакова, А.М. Фадеев, С.В. Федосеев, А.И. Холл, А.Э. Череповицын, Ю.Ш. Шадиметов, И.Шумахер, Е.П. Янкович жана башкалардын эмгектеринде чагылдырылган.

Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун сарамжалдуулугун өлчөө критерийлери катары учурдагы адабияттарда атап айтканда Х.Абуду, С.Д. Агъеман, И.Альварес - Меаса, Д.Басак, К.Билал, А.Бозе, М.С. Вавилкин, И.А. Дубровин, Л.Йе, Д.Канная, А.С. Куличенко, Н.С. Пласкова, С.Рой, Р.М.Рио-Белвер, Н.А. Рытова, Р.Сай, Е.Саррабейтия -Бильбао, М.И. Табаш, О.В. Умгаева, П.К. Уэссе кенже, С. Цао, И.Р. Чоудхури, М.Хака-Мадариага, Дж Хан, М. Хосин, М. Шаббир жана башка авторлор жаратылышты пайдалануунун туруктуулугун жана натыйжалуулугун сунуштайт.

Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун социалдык-экономикалык баалоого байланышкан методологиялык маселелер Н.С. Волостнов, В.А. Гаврилова, А.М. Жороева, М.Н. Игнатьева, Н.А. Кайымов, О.Г. Комарова, А.Л. Лазутина, Н.Е. Назарова, З.Р. Носков, Н.Г. Пусра, Н.Н. Романовская, В.Е. Стровский, Н.К. Суйналиева жана башка изилдөөчүлөрдүн басылмаларында чагылдырылган.

Кыргыз Республикасынын социалдык - экологиялык -экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун заманбап тажрыйбасы Д.Ж. Асанбекова, М.Джан, Н.Жолдошев, Т.Жолдошева, А.Т. Жакыпбекова, Ж.И. Истамкулов, А.Кадыралиев, Х.Кан, У.А. Кенжебек, В. Кожоголова, А. Кожомкулова, А.М. Козубалаева, Г.А. Кулчинова, Л.Майсигов, Л.Мардалиева, К.Н. Мурат, И.И. Озийгит, У.Суеркулов, Г.Супаева, Б.М. Туманбаев, А.Хожаоглу-Озийгит, Т.М. Чодураев, Ж.Шералиева, И.Э. Ялчин жана башкалардын изилдөөлөрүндө баяндалган.

Жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу темасы боюнча жарыяланган көп сандагы эмгектер бул диссертациялык изилдөө үчүн бекем теориялык негиз болуп саналат. Бирок, Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумуна айлана-чөйрөнү сарамжалдуу башкаруу концепциясын колдонуунун көптөгөн илимий, методологиялык жана колдонмо маселелери чечилбеген бойдон калууда. Атап айтканда, Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун социалдык-экономикалык баалоо үчүн көрсөткүчтөрдүн так тутуму түзүлө элек.

Бул баалоо үчүн колдо болгон методдордун көпчүлүгү тар чөйрөгө багытталган, ошондуктан алар өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу жөнүндө жарым-жартылай, бир тараптуу гана түшүнүк берет. Кыргыз Республикасындагы “жашыл” экономиканын улуттук моделинин өзгөчөлүгү, ошондой эле ата мекендик социалдык -экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизминин маңызы белгисиз, ал эми ата мекендик “жашыл” экономиканы өнүктүрүүнү мамлекеттик жана корпоративдик башкарууну өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрү так эмес.

Бул диссертациялык изилдөө Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун заманбап тажрыйбасын жана келечегин изилдөөгө байланыштуу учурдагы адабияттардагы аныкталган боштуктарды толтурууга багытталган, бул жагдай теманы тандоону аныктаган.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, негизги илимий программалар (долбоорлор), окуу жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүп жаткан негизги изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын 1999-жылдын 16-июнундагы № 53 «Айлана-чөйрөнү коргоо жөнүндө» Мыйзамын; Кыргыз

Республикасынын Президентинин 2007-жылдын 23-ноябрындагы № 506 Жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Экологиялык коопсуздугунун Концепциясын; Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 12-октябрындагы № 435 Жарлыгына ылайык Кыргыз Республикасын 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук программасын практикага киргизүү боюнча илимий-методикалык негизди түзөт жана илимий-практикалык сунуштарды берет.

Изилдөө тармагы. Диссертация 08.00.05 –Тармактык экономика адистигинин паспортуна ылайык келет, 7-пункт. Жаратылышты пайдалануунун экономикасы, 7.1. Жаратылышты пайдалануунун экономикасынын жана айлана-чөйрөнү коргоонун теориялык негиздери. Социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүнүн туруктуулугу жана натыйжалуулугу. Башкарууну өркүндөтүү үчүн туруктуу өнүгүүнүн көрсөткүчтөр тутуму; 7.4. Жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун социалдык-экономикалык баалоо жана ар кандай деңгээлдеги социалдык-экологиялык-экономикалык тутумдарда жашоо чөйрөсүн түзүү; 7.19. Башкаруу чечимдерин кабыл алуу процессинде социалдык-экологиялык-экономикалык тутумдарды өнүктүрүүнүн сценарийлерин түзүү үчүн имитациялык моделди (атап айтканда, экологиялык-экономикалык оюн моделин) иштеп чыгуу; 7.32. Жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-чарбалык механизмдин өркүндөтүү.

Диссертациянын максаты - Кыргыз Республикасындагы жаратылышты пайдалануунун заманбап тажрыйбасын изилдөө жана анын натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу аркылуу жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу келечегин аныктоо. Бул максатка жетүү үчүн диссертацияда төмөнкү **милдеттер** чечилет:

- жаратылышты пайдалануунун концепциясын тактоо, экономиканын социалдык-экологиялык жана экономикалык өнүгүүсүнүн системалуу көз карашын калыптандыруу жана туруктуулук критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүү түрлөрүнүн матрицасын сунуштоо;
- өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн натыйжалуулугун баалоо критерийлеринин тутумун жана өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун сарамжалдуулугун талдоону комплекстүү методологиялык камсыздоону сунуштоо;
- Кыргыз Республикасындагы жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүү (поликритериалдык баа берүү) жана анын натыйжалары боюнча Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугунун жана туруктуулугунун имитациялык моделин түзүү;
- Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун өркүндөтүлгөн уюштуруучулук-экономикалык механизмдин сунуштоо;

- Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун алгоритмин иштеп чыгуу;
- 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүү боюнча комплекстүү сунуштарды берүү.

Диссертациянын илимий жаңылыгы өлкөнүн социалдык - экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун системалуу түшүнүүнү калыптандырууда, Кыргыз Республикасында “жашыл” экономиканын улуттук моделинин өзгөчөлүктөрүн тактоодо, ата мекендик социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизминин маңызын, ошондой эле Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу үчүн бул тутумду мамлекеттик жана корпоративдик башкарууну өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрүн ачып берүүдө турат. Диссертациялык изилдөөнүн төмөнкү натыйжалары илимий билимдин өсүшүнө өбөлгө түзөт:

1. Жаратылышты пайдалануунун концепциясы экологиялык жоопкерчиликтин негизинде ишке ашырылууга тийиш болгон жана жаратылышка аяр мамиле кылууну жана коргоону туюндурган чарбакер субъектилердин айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүсү катары такталды, ага ылайык экономиканын социалдык-экологиялык өнүгүүсүнө системалуу көз караш калыптанды жана туруктуулук критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүү түрлөрүнүн матрицасы сунушталды;
2. Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн натыйжалуулугун баалоо үчүн критерийлердин тутуму жана өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун сарамжалдуулугун талдоону комплекстүү методологиялык камсыздоо сунушталды, ал жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун сандык өлчөө үчүн автордук формуланы жана өлкөнүн социалдык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун туруктуулугун аныктоо үчүн атайын иштелип чыккан шкаланы өз ичине камтыйт.
3. Жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүлдү, ал Кыргыз Республикасында бул натыйжалуулукка поликритериалдык баа берүү болуп саналат, анын жыйынтыгы боюнча имитациялык моделдер түзүлүп, Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык--экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугу тутуму жогору болгону менен, тең салмактуу эместигин, бул жагдай интенсивдүү “жашыл” өсүштүн фонунда социалдык-экономикалык кризиске алып келерин көрсөттү;
4. Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун өркүндөтүлгөн уюштуруучулук-экономикалык механизми сунушталды, анын артыкчылыктары экологиялык каржылоонун натыйжалуулугун жогорулатуу, мамлекеттик (улуттук) бюджетке экологиялык каржылоонун жүгүн азайтуу

жана аны жеке эко-инвесторлорго берүү, рыноктордо “жашыл” атаандаштыкка дем берүү, экологиялык инвестицияларды көбөйтүү жана жаратылышты циклдик сарамжалдуу пайдалануу, ошондой эле Кыргыз Республикасындагы жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу багыттарын системалуу камтуу (кемчиликтерди толтуруу) болуп саналат;

5. 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун алгоритми иштелип чыкты, анын артыкчылыктары болуп жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча иш-чаралардын так ырааттуулугу, 2030-жылга чейин жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун мезгилдүүлүгү, ар бир баскычта жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууга артыкчылык берүү, ошону менен бирге жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун натыйжалуулугун, туруктуулугун жана аны көзөмөлдөөнү жогорулатуу;
6. Жогорудагы алгоритмге ылайык 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүү боюнча комплекстүү сунуштар берилди, ал Кыргыз Республикасынын 2030-жылга чейинки социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча «жол картасын» жана Кыргыз Республикасында 2030-жылга чейин жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн логикалык схемасын камтыйт.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси келечек багыттарды негиздөөдө, комплекстүү илимий-методикалык камсыздоону жана Кыргыз Республикасында анын натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу жолу менен жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун мониторингин жана башкарууну өркүндөтүү боюнча колдонулуучу сунуштарды иштеп чыгууда турат.

Диссертациянын бул тармактагы адабиятка кошкон салымы жана алынган натыйжалардын теориялык мааниси жаратылышты пайдалануунун экономикасы жөнүндө теориялык идеяларды системалаштыруу, Кыргыз Республикасындагы жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизмдин өзгөчөлүктөрүн тактоо, ошондой эле анын кемчиликтерин жана аларды жоюу мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо болуп саналат.

Диссертацияда камтылган илимий иштелмелер Кыргызстандын ЖОЖдорунун окуу процессинде “Экологиялык экономика”, “Жашыл экономика”, “Экономиканы мамлекеттик жөнгө салуу”, “Корпоративдик экологиялык жоопкерчилик” сыяктуу окуу дисциплиналарын окутууда колдонулушу мүмкүн.

Изилдөөнүн экономикалык мааниси диссертацияда түзүлгөн Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумун өнүктүрүүнүн сценарийлери жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу призмасы аркылуу биздин өлкөдө жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу келечегин ачып бергендиги менен шартталган.

Жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу позициясынан кыйла артыкчылыктуу сценарийди практикага киргизүү боюнча берилген сунуштар 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу жаатындагы потенциалын толук ишке ашырууга мүмкүндүк берет.

Коргоо үчүн берилген диссертациянын негизги жоболору:

1) Коомдогу иштердин, экономиканын жана табияттын абалынын айкалышына жараша туруктуулук критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүүсүнүн бир нече түрлөрү аныкталды. Эгерде социалдык-экономикалык жана экологиялык натыйжалуулуктун жогорку деңгээли бир убакта байкалса, экономикалык тутумдун туруктуу социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнө жетишилет. Калган бардык учурларда бул тутумдун өнүгүшү туруктуу эмес.

Алсак, экологиялык натыйжалуулугу жогору, бирок социалдык-экономикалык натыйжалуулугу төмөн экономикалык тутумдун социалдык-экономикалык кризиси анын интенсивдүү “жашыл” өсүшүнүн фонунда келип чыгат. Социалдык-экономикалык натыйжалуулугу жогору, бирок экологиялык натыйжалуулугу төмөн болгон экономикалык тутумдун экологиялык кризиси анын интенсивдүү экономикалык өсүшүнүн жана социалдык прогрессинин фонунда пайда болот. Эгерде социалдык-экономикалык жактан да, экологиялык жактан да натыйжалуулук төмөн болсо, бул экономикалык тутумдун системалуу кризисин шарттайт, анда толугу менен социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүү жок деп эсептелет.

2) Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун сандык өлчөө үчүн автордук формула сунушталды, ага ылайык жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугу берилген тутумда жаратылышты пайдалануунун экономикалык, социалдык жана экологиялык натыйжалуулугунун орточо арифметикалык маанисин табуу менен аныкталат. Алардын ар бири өзүнчө бааланат, бул жагдай терең, толук баа берүүнү камсыздайт жана өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугунун өзгөрүшүнүн себеп-натыйжа байланыштарын аныктоого мүмкүндүк берет.

Ошону менен бирге өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун туруктуулугун аныктоочу шкала иштелип чыкты. Бул шкалага ылайык, өлкөнүн экономикалык, социалдык жана экологиялык туруктуулугуна туура келген Туруктуу өнүктүрүү максаттарынын (ТӨМ) көрсөткүчтөрүнүн орточо арифметикалык маанилери канчалык чоң, ал эми ТӨМ көрсөткүчтөрүнүн өзгөрүшү канчалык аз болсо, өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануу практикасы ошончолук туруктуу болот.

3) 2022-жылы Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн натыйжасында жаратылышты пайдалануунун

топтолгон жетишкендиктеринин өсүү темпи жаратылышты пайдалануунун кемчиликтеринин өсүү темпине караганда тезирээк экендиги аныкталган. Бул Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун жогорку интегралдык натыйжалуулугун көрсөтүп турат. Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун интегралдык туруктуулугу жогору, жаратылышты пайдалануунун туруктуулугунун өзгөрүүсү төмөн болуп чыкты.

Автордук шкала боюнча, бул айкалыштыруу биздин өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумундагы жаратылышты пайдалануу практикасынын “дээрлик жетишилген туруктуулугу” катары чечмеленет. Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумун өнүктүрүүнүн оптималдуу түрүнө - туруктуу өнүгүүгө өтүүнү болжолдойт. Бул жаратылышты пайдалануунун экономикалык натыйжалуулугун жана туруктуулугун, ошондой эле Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун экологиялык натыйжалуулугун андан ары жогорулатууну талап кылат.

4) Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу потенциалын толук ишке ашыруу үчүн жогоруда аталган себептердин бардыгын жоюу, ошону менен биздин өлкөдө жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизмдин өркүндөтүү зарыл. Анын өзгөчөлүгү - Кыргыз Республикасынын “жашыл” экономикасын өнүктүрүүдө негизги ролду жеке рыноктун агенттерине бергендигинде. Бирок бул роль стихиялуу эмес, ата мекендик экономикалык тутумда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу үчүн стратегиялык артыкчылыктарды, талаптарды, нормаларды, стандарттарды белгилеген мамлекеттик жөнгө салуучу органдардын так жетекчилиги астында аткарылат.

Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча жеке рыноктун агенттеринин аракеттерин жөнгө салууну жакшыртуу үчүн мамлекет тарабынан бул аракеттер жекече эмес, жамааттык түрдө жүргүзүлөт. Бул максатта Кыргыз Республикасынын “жашыл” экономикасынын бизнес чөйрөсүндө төрт перспективдүү интеграциялык процессти: мамлекеттик-жеке өнөктөштүк, экологиялык кластерлер, “жашыл” эркин экономикалык аймактар жана “жашыл” технопарктерди пайдалануу сунушталды.

5) Кыргыз Республикасында «жашыл» экономиканы өнүктүрүүнүн үзгүлтүксүздүгүн камсыз кылуу максатында (адегенде 2026-жылга чейин, андан кийин 2027-2030-жылдары) анын натыйжалуулугу жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн жыйынтыгы боюнча 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуунун алгоритми иштелип чыкты. Ал 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун үч баскыч менен жогорулатууну камтыйт.

Биринчи баскыч- жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугундагы чабал жактарды жоюу. Экинчи баскыч - ар кандай критерийлер боюнча натыйжалуулуктун ажырымын жоюу - жаратылышты туруктуу пайдаланууга жетишүү. Үчүнчү баскыч - натыйжалуулукту тең салмактуу жогорулатуу жана жаратылышты пайдалануунун туруктуулугун бекемдөө.

б) Биздин өлкөдө “жашыл” экономиканы мамлекеттик жөнгө салуу чөйрөсүндө жогорку натыйжалуу чечимдерди кабыл алуу үчүн түзүлгөн “жол картасына” ылайык, 2030-жылга чейин аны толуктоо үчүн Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн логикалык схемасы иштелип чыкты. Эгерде план аткарылбаса, анда биздин өлкөдө жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугунун кесепеттери аныкталат. Эгерде кесепеттер олуттуу болсо, келечектеги мезгилде олуттуу четтөөлөр аныкталган расмий статистикалык көрсөткүчтөрдүн пландалган маанилерине жетүү боюнча чараларды күчөтүү зарыл.

Эгерде план ашыгы менен аткарылса, анда биздин республикада жаратылышты пайдалануунун туруктуулугу үчүн кесепеттери аныкталат. Эгерде кесепеттер олуттуу болсо, анда расмий статистиканын башка көрсөткүчтөрүнүн өсүү темптерин тездетүү мүмкүндүгү такталат. Эгерде мындай жагдай ыктымал болсо, өсүү темпин тездетүү мүмкүн болгон көрсөткүчтөр үчүн пландаштырылган маанилерди жогорулатуу сунушталат. Эгерде мындай жагдай мүмкүн болбосо, расмий статистиканын бул көрсөткүчү боюнча максаттуу көрсөткүчкө жетишүүгө багытталган иш-чараларды каржылоону кыскартуу максатка ылайыктуу. Бул пландан четтөөлөрдүн алдын алат жана иш жүзүндө пайда болсо, аларды оңдойт.

Изденип алуучунун жеке салымы. Диссертацияны жазууда изденип алуучунун фундаменталдык изилдөөлөрү «жашыл» экономикада башкаруунун объектиси катары жаратылышты пайдалануунун илимий түшүнүгүн тактады. Туруктуулуктун критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүшүнүн автордук типологиясы ишке ашырылган. Мониторингге автордун илимий-методикалык мамилеси иштелип чыккан жаратылышты пайдалануунун рационалдуулугуна мониторинг жүргүзүү, бул анын поликритериалдуулугунун негизинде баа берүүнүн тактыгын жогорулатууга, ошондой эле натыйжалуулук жана туруктуулук позициясынан баа берүүнүн натыйжаларын сапаттык чечмелөөнү жакшыртууга мүмкүндүк берет. Көрсөтүлгөн ыкма сыноодон өттү, ал Кыргыз Республикасындагы жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизминин өзгөчөлүктөрүн аныктоого, анын кемчиликтерин негиздөөгө жана аларды жоюунун келечегин көрсөтүүгө мүмкүндүк берди.

Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору төмөндөгүдөй сыноолордон өткөрүлдү.

Диссертациянын басылмаларда толук чагылдырылышы. Автордун диссертациянын темасы боюнча жалпы көлөмү 6 б.т. түзгөн 15 илимий эмгеги жарык көргөн. Диссертациялык изилдөөлөрдүн натыйжалары илимий-практикалык конференцияларда баяндалган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертациянын түзүмү кириш сөздү, үч бөлүмдү (анын ичинде 9 параграфты), корутундуну, 151 аталыштан турган пайдаланылган адабияттардын тизмесин жана үч тиркемени камтыйт. Диссертациялык иш тиркемелерди кошпогондо 170 беттен турат, 15 сүрөт жана 38 таблица камтылган.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

1. Жаратылышты пайдалануунун концепциясы экологиялык жоопкерчиликтин негизинде ишке ашырылууга тийиш болгон жана жаратылышка аяр мамиле кылууну жана коргоону туюндурган чарбакер субъектилердин айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүсү катары такталды, ага ылайык экономиканын социалдык-экологиялык өнүгүүсүнө системалуу көз караш калыптанды жана туруктуулук критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүү түрлөрүнүн матрицасы сунушталды.

Жаратылышты пайдаланууга автордук аныктама берилген, ал чарбакер субъектилердин айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүсү катары түшүндүрүлөт, бул экологиялык жоопкерчиликтин негизинде ишке ашырылууга тийиш жана жаратылышка аяр мамиле кылууну жана коргоону камтышы керек. Берилген аныктама жаратылышты пайдалануунун оң жана терс практикасын так айырмалоого мүмкүндүк берет.

1-сүрөт. Экономиканын социалдык-экологиялык жана экономикалык өнүгүүсүнүн системалуу көрүнүшү

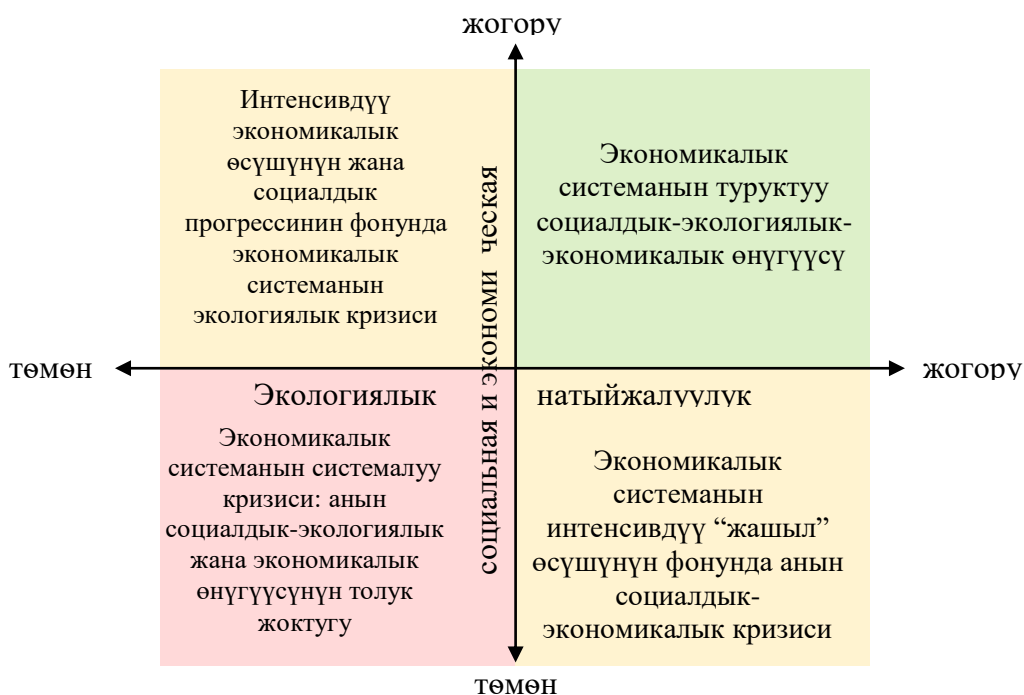
Булак: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

Жаратылышты пайдаланууда айлана-чөйрөгө негизсиз зыян келтирген жана ар түрдүү кызыкдар тараптардын ачык сынына алып келген практикасы терс деп эсептелет. Жаратылышты пайдалануу ТӨМгө ылайык ишке ашырылган жана экономикалык гана эмес, экологиялык көз караштан да натыйжалуу болгон практиканы дурус деп кароо максатка ылайыктуу.

Жогоруда сунушталган аныктамалардын негизинде экономиканын социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн системалуу көз карашы түзүлдү, ал 1-сүрөттө берилген.

1-сүрөттө көрсөтүлгөндөй, обочолонгон экономикалык өнүгүү, обочолонгон коомдук өнүгүү же экономикалык тутумдун обочолонгон экологиялык өнүгүүсү, ошондой эле социалдык-экономикалык өнүгүүнүн, социалдык жана экологиялык өнүгүүнүн, экономикалык жана экологиялык өнүгүүнүн жыйындысы туруктуу эмес деп таанылат жана алардын бардыгынын кесилишинде гана туруктуу өнүгүүгө жетишилет. Көрсөтүлгөн көз караш экономиканын системалуу социалдык-экологиялык жана экономикалык өнүгүүсүнө жетишүүнүн жогорку татаалдыгын көрсөтөт.

Коомдогу иштердин, экономиканын жана жаратылыштын абалынын айкалыштары практикада кандай байкалып жаткандыгына жараша туруктуулук критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүүсүнүн бир нече түрлөрү аныкталган. Экономикалык тутумдун өнүгүү түрлөрүнүн матрицасы түзүлдү (2-сүрөт).

2-сүрөт. Экономикалык тутумдун өнүгүү түрлөрүнүн матрицасы

Булак: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

2-сүрөттө көрсөтүлгөндөй, эгерде бир убакта социалдык-экономикалык жана экологиялык натыйжалуулуктун жогорку деңгээли байкалса, экономикалык тутумдун туруктуу социалдык-экологиялык жана экономикалык өнүгүүсүнө жетишилет. Калган бардык учурларда бул тутумдун өнүгүшү туруктуу эмес. Мисалы, экологиялык натыйжалуулук жогору, бирок социалдык-экономикалык натыйжалуулук төмөн учурда экономикалык тутумдун интенсивдүү “жашыл” өсүшүнүн фонунда анын социалдык-экономикалык кризиси келип чыгат.

Социалдык-экономикалык натыйжалуулук жогору, бирок экологиялык натыйжалуулук төмөн болгон экономикалык тутумдун экологиялык кризиси

анын интенсивдүү экономикалык өсүшүнүн жана социалдык прогрессинин фонунда пайда болот. Эгерде социалдык-экономикалык жактан да, экологиялык жактан да натыйжалуулук төмөн болсо, бул экономикалык тутумдун системалуу кризисин шарттайт, анда толугу менен социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүү жок болот.

2. Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн натыйжалуулугун баалоо үчүн критерийлердин тутуму жана өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун сарамжалдуулугун талдоону комплекстүү методологиялык камсыздоо сунушталды, ал жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун сандык өлчөө үчүн автордук формуланы жана өлкөнүн социалдык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун туруктуулугун аныктоо үчүн атайын иштелип чыккан шкаланы өз ичине камтыйт.

Экономикалык тутумдун социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн натыйжалуулугун комплекстүү баалоо боюнча төмөнкү критерийлердин жыйындысы түзүлгөн (1-таблица).

1-таблица. Экономикалык тутумдун социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн натыйжалуулугун ар тараптуу баалоо критерийлеринин топтому

Критерийлердин түрү	Критерий	критерий менен камтылган ТӨМ
Экономикалык натыйжалуулуктун критерийлери	Экономикалык өсүш	ТӨМ 8
	Глобалдык атаандаштык, эл аралык интеграция жана экспорттук потенциалды ачуу	ТӨМ 17
	Санариптештирүү, өнөр жайдын өнүгүү деңгээли, инновациялык жигердүүлүк, инфраструктура	ТӨМ 9
	Аймактарды тең салмактуу өнүктүрүү	ТӨМ 11
	Мыйзамдык базаны жана институттарды өнүктүрүү	ТӨМ 16
Коомдук натыйжалуулуктун критерийлери	Калктын жашоо сапаты	ТӨМ 3, 4
	Жашоо деңгээли (жакырчылыкты жоюу)	ТӨМ 1
	Жумуш орду (жумушсуздук менен күрөшүү)	ТӨМ 8
	Адамдык потенциалды өнүктүрүү жана ачуу	ТӨМ 4, 8
	Социалдык теңсиздик менен күрөшүү (инклюзивдик коомду камсыздоо)	ТӨМ 5, 10
Экологиялык натыйжалуулуктун критерийлери	Энергетикалык коопсуздук (энергиянын жетиштүүлүгү, “тазалыгы”, аны керектөөнүн үнөмдүүлүгү)	ТӨМ 7
	Жаратылыш ресурстарын керектөө	ТӨМ 14, 15
	Көмүртек изи (декарбонизация)	ТӨМ 13
	Азык-түлүк коопсуздугу	ТӨМ 2
	Өндүрүш жана керектөө калдыктары	ТӨМ 12

Булак: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

Сунуш кылынган критерийлер тутумун эске алуу менен өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун баалоонун автордук методу иштелип чыкты. Сунушталган ыкма өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун сандык өлчөө үчүн төмөнкү формуланы колдонууну камтыйт:

$$I \text{ ЖарпИН} = (\text{ЖарпЭН} + \text{ЖарпСН} + \text{ЖарпЭКГН}) / 3 \quad (1)$$

мында ЖарпИН - өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугу, %;

ЖарпЭН - өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун экономикалык натыйжалуулугу, %;

ЖарпСН - өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун социалдык натыйжалуулугу, %;

ЖарпЭКГН - өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун экологиялык натыйжалуулугу, %.

(1) формулага ылайык, өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугу бул тутумда жаратылышты пайдалануунун экономикалык, социалдык жана экологиялык натыйжалуулугунун орточо арифметикалык маанисин табуу менен аныкталат. Алардын ар бири өзүнчө бааланат, бул терең деталдуу баа берүүнү камсыз кылат жана өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугунун өзгөрүшүнүн себеп-натыйжа байланыштарын аныктоого мүмкүндүк берет.

Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун экономикалык натыйжалуулугу төмөнкү формула менен өлчөнөт:

$$\text{ЖарпЭН} = \frac{\sum_{i=1}^n (\text{ЖарпэжӨТ}_i)}{\sum_{j=1}^m (\text{ЖарпэбӨТ}_j)} \quad (2)$$

мында ЖарпЭН - өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун экономикалык натыйжалуулугу, %;

ЖарпэжӨТ - жаратылышты пайдалануудагы экономикалык жетишкендиктердин өсүү темпи, %;

ЖарпэмӨТ — жаратылышты пайдалануудагы экономикалык мүчүлүштүктөрдүн өсүү темпи, %;

i - жаратылышты пайдалануунун каралып жаткан экономикалык жетишкендигинин сериялык номери;

n – жаратылышты пайдалануудагы экономикалык жетишкендиктердин саны;

j – жаратылышты пайдалануунун каралып жаткан экономикалык мүчүлүштүктөрүнүн катар номери;

m – жаратылышты пайдалануудагы экономикалык мүчүлүштүктөрдүн саны.

Также разработан авторский метод матричной оценки устойчивости природопользования в социо-эколого-экономической системе страны. Предлагаемый метод предполагает использование следующей шкалы (табл. 2).

2-таблицада келтирилген шкала ТӨМ көрсөткүчтөрүнүн өлкөнүн экономикалык (ЭН), социалдык (СН) жана экологиялык (ЭКГН) натыйжалуулугуна ($\text{Тжар} = \text{ЭН} + \text{СН} + \text{ЭКГН} / 3$) туура келген орточо арифметикалык маанилери канчалык чоң экенин көрсөтүп турат. ТӨМ ($V_{\text{ТӨМ}}$) көрсөткүчтөрүнүн маанилеринин өзгөрүүсү канчалык аз болсо, өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануу практикасы ошончолук туруктуу болот.

Тжар жана $V_{T\text{ӨМ}}$ айкалышына жараша өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунун жаратылышты пайдалануу практикасында (туруктуулуктун төмөндөшү менен) төмөндөгүлөрдү: толук туруктуулук, дээрлик жетишилген туруктуулук, туруктуулукка жетүү үчүн даярдык, туруктуулук үчүн олуттуу потенциал, туруктуулукка даяр эместик жана толук туруксуздукту байкоого болот.

2-таблица. Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда пайдалануунун туруктуулугун аныктоо шкаласы

ТӨМ көрсөткүчүнүн маанилеринин өзгөрүшү ($T\text{ӨМ} V$), %	Өлкөнүн экономикалык (ЭН), социалдык (СА) жана экологиялык (ЭГ) натыйжалуулугуна ($T\text{жар} = \text{ЭН} + \text{СА} + \text{ЭГ}/3$) туура келген ТӨМ көрсөткүчтөрүнүн орточо арифметикалык маанилери, упайлар			
	$T\text{жар} \geq 80$	$65 \leq T\text{жар} < 80$	$50 \leq T\text{жар} < 65$	$T\text{жар} < 50$
$V T\text{ӨМ} \leq 25$	толук туруктуулук	туруктуулукка дээрлик жетти	туруктуулукка жетишүүгө даяр	олуттуу туруктуулук потенциалы
$25 < V T\text{ӨМ} \leq 50$	туруктуулукка дээрлик жетти	туруктуулукка жетишүүгө даяр	олуттуу туруктуулук потенциалы	туруктуулукка даяр эместиги
$V T\text{ӨМ} > 50$	туруктуулукка жетишүүгө даяр	олуттуу туруктуулук потенциалы	туруктуулукка даяр эместиги	толук туруксуздук

Булак: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

3. Жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүлдү, ал Кыргыз Республикасында бул натыйжалуулукка поликритериалдык баа берүү болуп саналат, анын жыйынтыгы боюнча имитациялык моделдер түзүлүп, Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык--экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугу тутуму жогору болгону менен, тең салмактуу эместигин, бул жагдай интенсивдүү “жашыл” өсүштүн фонунда социалдык-экономикалык кризиске алып келерин көрсөттү.

Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык системасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун баалоо боюнча автордук методикага ылайык 2022-жылы өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүлдү. Интегралдык натыйжалуулук төмөнкүчө эсептелди: $ИН = (0,51 + 2,18 + 0,64)/3 = 3,33/3 = 1,11$.

Бул жагдай жаратылышты пайдаланууда жалпы жетишкендиктердин өсүү темпи жаратылышты пайдалануудагы жалпы кемчиликтердин өсүү темпине караганда тез экенин билдирет. Алынган баалоонун натыйжасы Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун жогорку интегралдык натыйжалуулугун көрсөтөт.

Ошондой эле Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун туруктуулугуна мониторинг жүргүзүлүп, Кыргыз Республикасынын 2023-жылдагы бул өнүгүүсүнө 3-таблицада поликритериалдык баа берилген.

3-таблица. Кыргыз Республикасынын 2023-жылдагы социалдык-экологиялык жана экономикалык өнүгүүсүнүн туруктуулугуна поликритериалдык баа берүү

Критерийлердин түрү	Критерийлерди камтыган КТКлар	“goal score” көрсөткүчүнүн мааниси “SDG index score” алкагында ТӨМдү ишке ашыруунун жыйынтыгын чагылдырат		Жалпыланган туруктуулук
Экономикалык	ТӨМ 8	69.6		Экономикалык: 64,6
	ТӨМ 17	71.6		
	ТӨМ 9	37.5		
	ТӨМ 11	89.2		
	ТӨМ 16	55.2		
Социалдык	ТӨМ 3 ТӨМ 4	74.9 92.6	(74,9+9,6)/2=42,3	Социалдык: 72.5
	ТӨМ 1	92.1		
	ТӨМ 8	69.6		
	ТӨМ 4 ТӨМ 8	92.6 69.6	(92,6+69,6)/2=81,1	
	ТӨМ 5 ТӨМ 10	61.7 92.7	(61,7+92,7)/2=77,2	
Экологиялык	ТӨМ 7	78.1		Экологиялык: 79.2
	ТӨМ 14 ТӨМ 15	н/д 70.9	70.9	
	ТӨМ 13	94.8		
	ТӨМ 2	60.4		
	ТӨМ 12	91.9		

Булак: материалдардын негизинде автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн [144].

3-таблицада 2023-жылы Кыргыз Республикасынын экономикалык (ЭКТ), социалдык (СТ) жана экологиялык (ЭГТ) туруктуулугуна ылайык келген ТӨМ көрсөткүчтөрүнүн орточо арифметикалык көрсөткүчү төмөнкүдөй эсептелген:

$$T_{\text{жар}} = (64,6 + 80,7 + 79,2) / 3 = 74,8 \text{ балл}$$

Алынган маани $65 \leq U_{\text{пр}} < 80$ интервалына түштү, башкача айтканда, Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун интегралдык туруктуулугу жогору. 3-таблицадагы ТӨМ көрсөткүчтөрүнүн арифметикалык стандарттык четтөөлөрү 8,9 балл болгон жана вариация төмөнкүдөй эсептелген:

$$V_{\text{ТӨМ}} = 8,9 * 100\% / 74,8 = 11,9\%$$

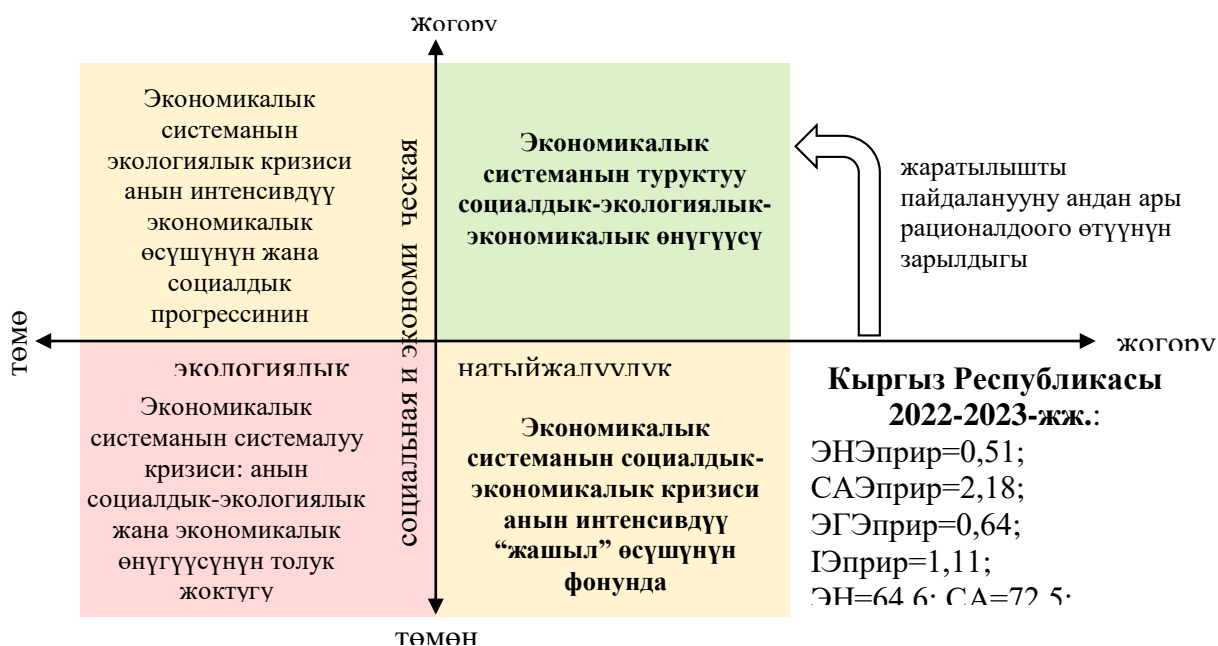
Алынган маани $V_{\text{ТӨМ}} \leq 25$ интервалына түштү, башкача айтканда, Кыргыз Республикасында жаратылышты туруктуу пайдалануудагы вариация төмөн болуп чыкты. Автордук шкала боюнча $T_{\text{жар}}$ жана $V_{\text{ТӨМ}}$ айкалышы өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануу практикасынын “дээрлик жетишилген туруктуулугу” катары чечмеленет.

Биздин өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун (2022-жылы) жана туруктуулугун (2023-жылы) баалоонун натыйжаларын бириктирүү

туруктуулук критерийи боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык тутумунун өнүгүү түрлөрүн аныктоого мүмкүндүк берди (3-сүрөт).

3-сүрөттө көрсөтүлгөндөй, Кыргыз Республикасын 2022-2023-жылдары туруктуулук критерийи боюнча өнүктүрүү экономикалык тутумдун интенсивдүү “жашыл” өсүшүнүн фонунда анын социалдык-экономикалык кризисинин түрүнө туура келет. Бул биздин өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумдарынын тең салмаксыздыгын көрсөтөт: социалдык жана экологиялык өнүгүү экономикалык өнүгүүдөн алдыда турат.

Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумун өнүктүрүүнүн оптималдуу түрүнө – туруктуу өнүгүүгө өтүүнү камтыйт. Бул жаратылышты пайдалануунун экономикалык натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатууну, ошондой эле Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун экологиялык натыйжалуулугун андан ары жогорулатууну талап кылат.

3-сүрөт. 2022-2023-жылдары Кыргыз Республикасынын экономикалык тутумун туруктуулук критерийи боюнча өнүктүрүүнүн имитациялык модели жана түрү
 Булак: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

4. Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун өркүндөтүлгөн уюштуруучулук-экономикалык механизми сунушталды, анын артыкчылыктары экологиялык каржылоонун натыйжалуулугун жогорулатуу, мамлекеттик (улуттук) бюджетке экологиялык каржылоонун жүгүн азайтуу жана аны жеке эко-инвесторлорго берүү, рыноктордо “жашыл” атаандаштыкка дем берүү, экологиялык инвестицияларды көбөйтүү жана жаратылышты циклдик сарамжалдуу пайдалануу, ошондой эле Кыргыз Республикасындагы жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу багыттарын системалуу камтуу (кемчиликтерди толтуруу) болуп саналат.

Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу потенциалын толук ишке ашыруу үчүн жогоруда аталган себептердин бардыгын жоюу, ошону менен биздин өлкөдө жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизмдин өркүндөтүү зарыл. Буга жетишүүдө “жашыл” экономикада интеграциялык процесстерди жигердештирүү сунушталды (4-сүрөт).

Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун өркүндөтүлгөн уюштуруучулук-экономикалык механизмдин (4-сүрөт) колдонуудагы механизмге салыштырмалуу өзгөчөлүгү мында - Кыргыз Республикасынын “жашыл” экономикасын өнүктүрүүдө жеке рыноктун агенттерине негизги ролду берет. Бирок бул роль стихиялуу эмес, ата мекендик экономикалык тутумда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу үчүн стратегиялык артыкчылыктарды, талаптарды, нормаларды, стандарттарды белгилеген мамлекеттик жөнгө салуучу органдардын так жетекчилиги астында аткарылат.

Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу механизмдин ишке ашыруунун артыкчылыктары:

- экологиялык каржылоонун натыйжалуулугун жогорулатуу;
- мамлекеттик (улуттук) бюджетке экологиялык каржылоонун жүгүн азайтуу жана аны жеке эко-инвесторлорго берүү;
- рыноктордо “жашыл” атаандаштыкка дем берүү, экоинвестицияларды көбөйтүү жана жаратылышты циклдик сарамжалдуу пайдалануу;
- Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу багыттарын системалуу камтуу (кемчиликтерди толтуруу).

4-сүрөт. Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун өркүндөтүлгөн уюштуруучулук-экономикалык механизми Булак: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча жеке рыноктун агенттеринин аракеттерин жөнгө салууну жакшыртуу максатында мамлекет тарабынан бул аракеттер жекече эмес, жамааттык түрдө жүргүзүлөт. Бул үчүн Кыргыз Республикасынын “жашыл” экономикасынын бизнес чөйрөсүндө төрт келечектүү интеграциялык процессти : мамлекеттик-жекече өнөктөштүктү, экологиялык кластерлерди, “жашыл” эркин экономикалык аймактарды жана “жашыл” технопарктерди колдонуу сунушталууда.

Иштелип чыккан механизмди ишке ашыруу Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу үчүн төмөнкүдөй артыкчылыктарды берет:

- ийкемдүүлүгүн жана жашыл экономиканын ички рынокторунун өзгөрүлмө муктаждыктарына ыңгайлашуусун жогорулатуу аркылуу экологиялык каржылоонун натыйжалуулугун жогорулатуу.
- мамлекеттик (улуттук) бюджетке экологиялык каржылоонун жүгүн азайтуу жана аны жеке эко-инвесторлорго берүү;
- рыноктордо “жашыл” атаандаштыкка дем берүү, экоинвестицияларды көбөйтүү жана жаратылышты циклдик сарамжалдуу пайдалануу;
- мамлекет тарабынан максаттуу жөнгө салуу иш-чараларынын жардамы менен Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу чөйрөлөрүн системалуу камтуу .

5. 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун алгоритми иштелип чыкты, анын артыкчылыктары болуп жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча иш-чаралардын так ырааттуулугу, 2030-жылга чейин жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун мезгилдүүлүгү, ар бир баскычта жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууга артыкчылык берүү, ошону менен бирге жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун натыйжалуулугун, туруктуулугун жана аны көзөмөлдөөнү жогорулатуу эсептелет.

Кыргыз Республикасында «жашыл» экономиканы өнүктүрүүнүн үзгүлтүксүздүгүн (адегенде 2026-жылга чейин, андан кийин 2027-2030-жылдары) камсыз кылуу максатында Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн жыйынтыгына таянуу менен (ушул диссертациянын 2.2-пункту), 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу алгоритми иштелип чыккан, ал 5-сүрөттө көрсөтүлгөн.

5-сүрөт. 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу алгоритми.

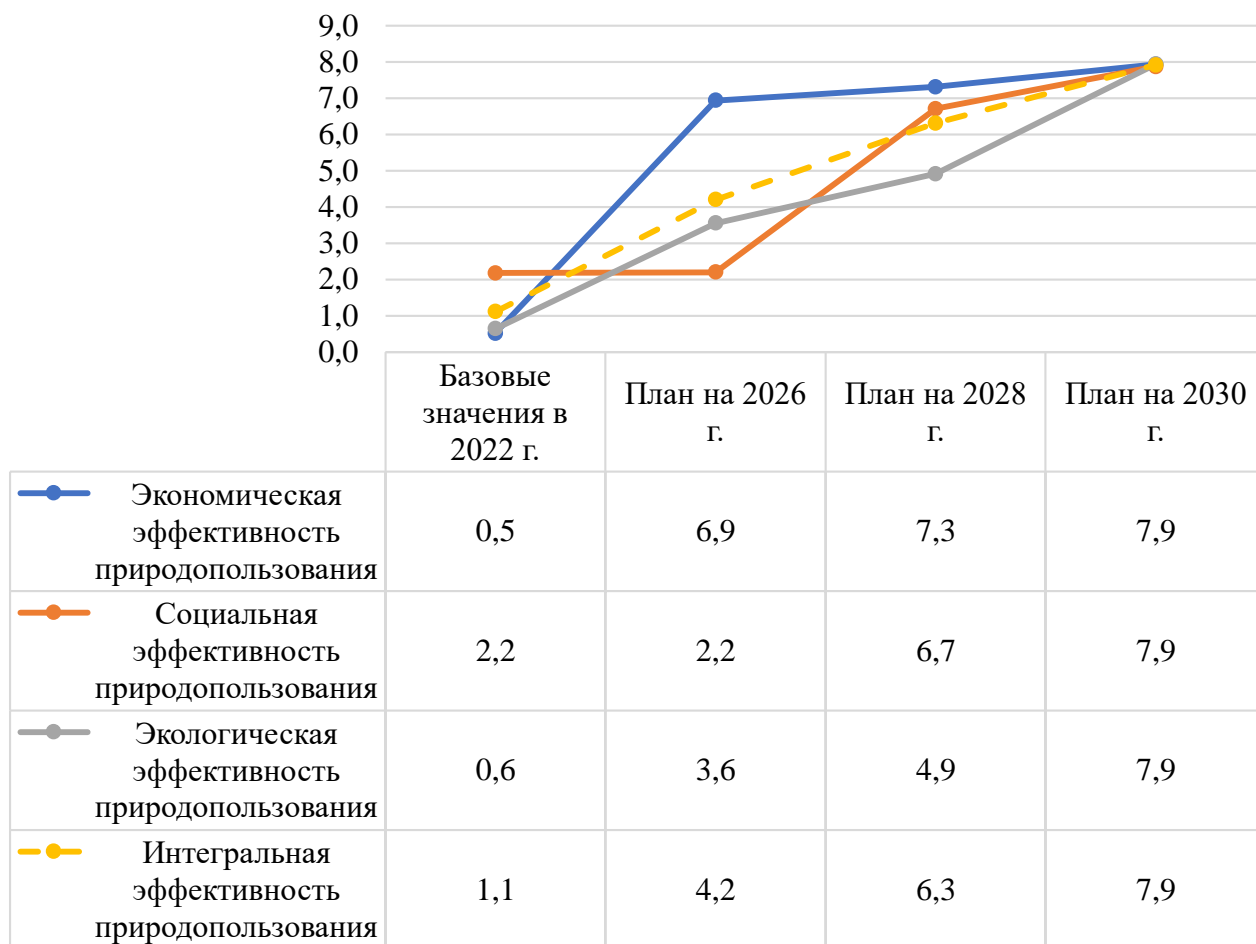
Булак: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

5-сүрөттөн көрүнүп тургандай, 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун үч баскыч менен жогорулатуу болжолдонот. Биринчи баскыч - жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугундагы чабал жактарды жоюу. Экинчи баскыч - ар кандай критерийлер боюнча натыйжалуулуктун ажырымын жоюу - экологияны туруктуу башкарууга жетишүү. Үчүнчү баскыч - натыйжалуулукту тең салмактуу жогорулатуу жана жаратылышты пайдалануунун туруктуулугун бекемдөө.

Кыргыз Республикасында 2030-жылга чейин жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун сүрөттөлгөн алгоритми төмөнкүдөй артыкчылыктарга ээ: жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча иш-аракеттердин так ырааттуулугу; жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу 2030-жылга чейин мезгилдүүлүккө бөлүштүрүү; ар бир баскычта жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууга артыкчылык берүү; жаратылышты натыйжалуу жана туруктуу пайдаланууну бир эле учурда жогорулатуу; жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууну көзөмөлдөө.

6. Жогоруда көрсөтүлгөн алгоритмге ылайык, 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун

натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүү боюнча комплекстүү сунуштар берилди, ал өз ичине 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча «жол картасын» жана 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн логикалык схемасын камтыйт.

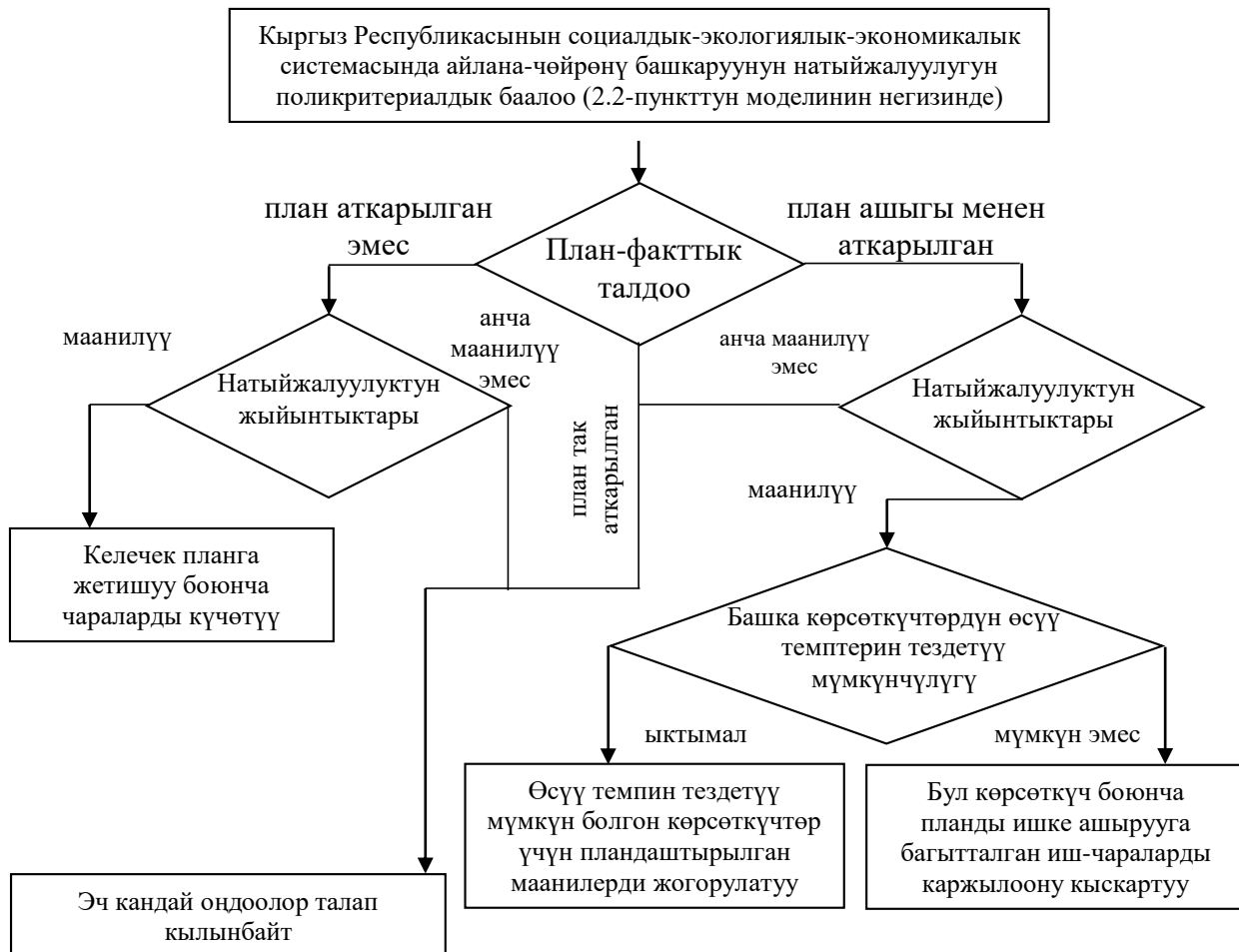
6-сүрөт. 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча “Жол картасы”.

Булак: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

2030-жылга чейин Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча «жол картасы» түзүлдү (6-сүрөт). Биздин өлкөдө “жашыл” экономиканы мамлекеттик жөнгө салуу чөйрөсүндө жогорку натыйжалуу чечимдерди кабыл алуу үчүн түзүлгөн “жол картасына” (6-сүрөт) ылайык жана аны толуктоо үчүн Кыргыз Республикасында 2030-жылга чейин жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна туруктуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн логикалык схемасын иштелип чыкты (7-сүрөт).

7-сүрөттөгү логикалык схемага ылайык, 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна жүргүзүлгөн мониторинг Кыргыз Республикасынын

социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун поликритериалдык баалоону камтыйт. Андан кийин, каралып жаткан алгоритмге ылайык, план-факттык талдоо жүргүзүлөт: расмий статистиканын ар бир көрсөткүчү боюнча аныкталган иш жүзүндөгү маанилер пландаштырылгандар менен салыштырылат.

7-сүрөт. Кыргыз Республикасында 2030-жылга чейин жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн логикалык схемасы.

Булак: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

Эгерде план так аткарылса (5% дан кем ката менен), анда эч кандай оңдоолор талап кылынбайт. Эгерде план аткарылбаса - анда биздин өлкөдө жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугунун кесепеттери аныкталат. Маанилүү кесепеттер болгон учурда расмий статистиканын көрсөткүчтөрүнүн пландаштырылган маанилерине жетүү боюнча чараларды күчөтүү зарыл, алар үчүн келечектеги мезгилде кооптуу четтөө аныкталган. Эгерде кесепеттер анча маанилүү эмес болсо, анда эч кандай оңдоолор талап кылынбайт.

Эгерде план ашып кетсе - анда биздин өлкөдө экологияны башкаруунун туруктуулугу үчүн кесепеттер аныкталат. Майда кесепеттер үчүн эч кандай оңдоо талап кылынбайт.

Эгерде кесепеттер олуттуу болсо расмий статистиканын башка көрсөткүчтөрүнүн өсүү темптерин тездетүү мүмкүндүгү аныкталат. Ал эми

буга жетүү мүмкүн болсо, өсүү темпин тездетүү мүмкүн болгон көрсөткүчтөр үчүн пландаштырылган маанилерди жогорулатуу сунушталат. Эгерде бул мүмкүн болбосо, расмий статистиканын бул көрсөткүчү боюнча максаттуу көрсөткүчкө жетишүүгө багытталган иш-чараларды каржылоону кыскартуу максатка ылайыктуу. Бул пландан четтөөлөрдүн алдын алат жана иш жүзүндө четтөөлөр пайда болсо, аларга оңдоо-түзөө киргизилет.

КОРУТУНДУ

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча төмөнкүдөй тыянактар чыгарылды:

1. Жаратылышты пайдалануунун экономикасы жөнүндөгү теориялык ойлор системалаштырылды. Бул жагдай жаратылышты кабыл алуу критерийи жана ага жаратылышты пайдалануу субъектилеринин мамилеси боюнча жаратылышты пайдалануу экономикасынын маңызын чечмелөөдө концептуалдык ыкмалардын автордук классификациясын түзүүгө мүмкүндүк берди. Ага ылайык жаратылышты пайдалануу экономикасынын маңызын чечмелөөнүн үч концептуалдык ыкмасы аныкталган, алар: керектөөчү, сарамжалдуу жана жоопкерчиликтүү мамиле болуп саналат жана анын теориясы менен практикасынын өнүгүшүнө жараша бири-бирин алмаштырат.

2. Акыркы заманбап мамиленин негизинде жаратылышты пайдалануунун автордук аныктамасы чарба жүргүзүүчү субъектилердин айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүсү катары берилген, ал экологиялык жоопкерчиликтин негизинде ишке ашырылууга тийиш жана жаратылышка аяр мамиле кылууну жана коргоону билдирет.

4. Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизминин өзгөчөлүктөрү: жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууну мамлекеттик каржылоого караганда жеке каржылоонун басымдуу болушу; токойлорду кыюуну кыскартууда жана корук аймактарды коргоодо мамлекеттик субсидиялардын негизги ролу; абага чыгындыларды жана 1-класстын калдыктарын азайтууда коммерциялык экологиялык каржылоонун негизги ролу; токойлорду калыбына келтирүү, суу булактарынан суу алуу жана ченемдик тазаланган сууну агызуу көлөмү, зыяндуу заттарды, үчүнчү жана төртүнчү класстагы калдыктарды зыянсыздандыруу үчүн финансылык рычагдардын жоктугу белгиленген;

Жаратылышты пайдалануунун топтолгон жетишкендиктеринин өсүү темпи жаратылышты пайдалануунун топтолгон кемчиликтеринин өсүү темпине караганда тезирээк, ал эми жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугу жогору деген тыянак чыгарылды. Бирок, 2022-2023-жылдары Кыргыз Республикасын туруктуулук критерийи боюнча өнүктүрүү (11,9% вариация менен орточо 74,8 баллды түзөт) анын интенсивдүү “жашыл” өсүшүнүн фонунда экономикалык тутумдун социалдык-экономикалык кризисинин түрүнө туура келет. Бул биздин өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумдары тендемсиз экенин көрсөтөт: социалдык (80,7 балл) жана экологиялык (79,2 балл) өнүгүү экономикалык (64,6 балл) өнүгүүдөн алдыда турат.

6. Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумун өнүктүрүүнүн сценарийлери жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу позициясынан аныкталган. Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун экономикалык, социалдык жана экологиялык туруктуулугу тең салмактуу боло турган жана ар бири 80 баллды түзгөн эң келечектүү сценарий сунушталат. Бул сценарий жеке экологиялык инвестицияларды 1819,30%га көбөйтүүнү, ошондой эле 2026-жылга чейин жаратылышты коргоого республикалык бюджеттен мамлекеттик каржылоону 96,14%га кыскартууну сунуштайт.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдаланууну анын натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу аркылуу сарамжалдуу пайдалануу боюнча автордук мамилени иштеп чыгуу саналат, бул үчүн төмөнкү практикалык сунуштар берилди:

- 1) Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизмдин өркүндөтүү;
- 2) Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун алгоритми;
- 3) Алгоритмдин ар бир баскычында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүү үчүн көрсөткүчтөрдүн көзөмөлдүк маанилери (2026-ж., 2028-ж. жана 2030-жылдар);
- 4) Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты башкарууну рационализациялоо боюнча «Жол картасы»;
- 5) Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн логикалык схемасы.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин ТИЗМЕСИ

1. Кунназаров А.Ы. Айыл чарба экономикаын туруктуу өнүктүрүүдө экологиялык айыл чарбасынын ролу [Текст] /А.Ы.Кунназаров/ «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана» № 4; Бишкек, 2023 г. (стр. 180-183)
2. Кунназаров А.Ы. Цифровая трансформация в системе формирования конкурентных преимуществ предприятия [Текст] /А.Ы. Кунназаров Алиханов А.А. Осмонов З.А./ Электронный научный журнал “Вектор экономики” № 10; 2023г.
3. Кунназаров А. Ы. Өлкөдөгү жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу [Текст] /Кунназаров А.Ы. Кадыров Ш.И./ «Вестник Баткенского государственного университета» №2, 2022, Баткен 2022г. стр. (36-38)
4. Кунназаров А.Ы. Өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүндө жогорку билим берүүнүн орду [Текст] /Кунназаров А.Ы., Гыязов

- А.Т. / «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана» №2 Бишкек 2022г. (стр 85-87)
5. Кунназаров А.Ы. Динамика развития конкурентных отношений [Текст] /КунназаровА.Ы., Кадыров Ш.И., Усонов М.М./ «Вестник Кыргызстана» № 1 (2) Бишкек 2022г. (стр 227-234)
 6. Кунназаров А.Ы. Интернет вещей как меняющаяся динамика в сфере образования [Текст] /Кунназаров А.Ы. Ахмедов.А. Шатолов М.А./ «Воронежский экономико-правовой институт» Воронеж, 2022г. (стр 243-249)
 7. Кунназаров А.Ы. Ишкердикте интеграциялык структуралар жана региондун экономикасын жогорулатуунун факторлору [Текст] /Кунназаров А.Ы., Папкива Е.Г., Усонов М.М./ «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана» Бишкек №10, 2022г (стр 88-98)
 8. Кунназаров А.Ы. Алгоритм организации и управление интеграцией предприятий в регионах Кыргызской Республики [Текст] Кунназаров А.Ы., Папкива Е.Г., Усонов М.М. «Вестник Кыргызстана» № 2 (2); Бишкек 2022г. (стр. 126-134)
 9. Кунназаров А.Ы. Social Aspect of the Sustianable Development Risks: Social Support for Responsible Innovations vs. “Human Factor” as a Barries on the Path of Their Implementation [Текст] /Kunnazarov A.Y., Juliana A. Kitsai., Elena A., Lesova and Lyudmila M. Lisina./ 07.06.2022Издательство Springer Pages 1-11
 10. Кунназаров А.Ы., Атаандаштык мамилелердин өнүгүүсүнүн теориялык аспекти жана динамикасы [Текст] /Кунназаров А.Ы., Кадыров Ш.И., Усонов М.М. / «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана» Бишкек 2022г. №7 (стр 154-158)
 11. Кунназаров А.Ы. Методология социально-экономической оценки эффективности и устойчивости природопользования Кыргызской Республики [Текст] /Кунназаров А.Ы., Талантбеков Т.Т., Осмонов З.А./ «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана» № 9; Бишкек, 2023 г. (стр. 180-183)
 12. Кунназаров А.Ы. Регион как объект управления в условиях неопределенности и усиления внешних воздействий природопользования [Текст] / Кунназаров А.Ы., Талантбеков Т.Т., А,Т.Гыязов./ «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана» № 9; Бишкек, 2023 г. (стр. 180-183)

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актылары

1. Кыргыз Республикасынын 1999-жылдын 16-июнундагы № 53 Жаратылышты коргоо жөнүндө Мыйзамы [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: <https://cbd.minjust.gov.kg/218/edition/1003917/ru> .

Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыктары

2. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2007-жылдын 23-ноябрындагы № 506 Жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасынын экологиялык коопсуздугунун концепциясы [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: <https://cbd.minjust.gov.kg/4683/edition/288665/ru> .
3. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 12-октябрындагы № 435 Жарлыгына ылайык Кыргыз Республикасын 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук программасы [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: <https://cbd.minjust.gov.kg/430700/edition/1096469/ru> .

Илимий басылмалар жана монографиялар

4. **Абдиев М.Ж.** Кластерлерди түзүү - Кыргыз Республикасынын кайра иштетүү өнөр жайын өнүктүрүүнүн негизи [Текст] / М.Ж. Абдиев, А.К. Исмаилов, У.Н. Момунов // Айыл чарба экономикасы . – 2022. – № 5 . – 13-23-бб.
5. **Айткеев Б.Б.** Кыргыз Республикасынын энергетика тутумун өнүктүрүүнүн туруктуулугун жогорулатуу [Текст] / Б.Б. Айткеев // И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин кабарлары – 2021. №4 (60) . – 20-28-б.
6. **Аламанов Ч.Б.** Чыгармачыл экономика Кыргыз Республикасындагы экономикалык өсүштүн драйвери катары [Текст] / Ч.Б. Аламанова, А.А. Орозонова, Ш.К. Сариева // Борбордук Азиянын экономикасы . – 2022. – Т. 6. – № 4 . – 309-324-б.
7. **Алтынбекова А.К.** Туруктуу өнүгүү максаттары: Борбордук Азиядагы туруктуу шаарлар [Текст] / А.К. Алтынбекова // Студенттик форум . – 2023. - Жок. 25-1 (248) . – 18-19-б.
8. **Алябьева М.В.** Жаратылышты пайдалануу экономикасынын өнүгүшү: экологиялык жана экономикалык кызыкчылыктар жана жаратылыш чөйрөсүн коргоо [Текст]/М.В. Алябьева, Т.М. Алябьева, Л.А. Мирошников//Белгород кооперация, экономика жана укук университетинин жарчысы . – 2023. – № 2 (99) . – 55-65-бб.
9. **Амиди Т.О.** Кыргызстандын эркин экономикалык аймактары: өнүгүүбү же стагнациябы? [Текст] / Т.О. Амиди // Илимий жаңылыктар . – 2022. – № 5 (46) . – 4-9-бб.
10. **Анцупова А.С.** Социалдык камсыздоо социалдык саясаттын натыйжалуулугунун көрсөткүчү катары [Текст] / А.С. Анцупова // Россиянын заманбап мектеби. Модернизация маселелери . – 2022. – № 1-1 (38) . – 17-18-б.
11. **Атаева А.** Аймактык экономиканы туруктуу өнүктүрүү контекстинде экологиялык мониторингдин өнүгүшүнө талдоо [Текст] / А.А. Атаева, М.А.,

- Эдельханова, М.М. Вакараева // Колдонмо изилдөө журналы . – 2023. – № 8 . – 40-44-б.
12. **Атаканов Б.К.** Кыргызстандын түштүк аймагындагы экономикалык асимметрия тутумун пайдалануунун адаптивдүү прогрессивдүү ыкмалары [Текст] / Б.К. Атаканов // Азыркы экономиканын актуалдуу маселелери . – 2021. – № 7 . – 498-502-бб.
 13. **Атаканов Б.К.** Кыргызстандын чек арага жакын аймактарынын социалдык-экономикалык өнүгүү деңгээлин баалоонун негизги көрсөткүчтөрү жөнүндө [Текст] / Б.К. Атаканов, А.К. Тургунбаева // Экономика жана башкаруу: көйгөйлөр, чечимдер . – 2021. – Т. 2. – № 7 (115) . – 103-107-бб.
 14. **Атаканов Б.К.** Кыргызстандын региондук экономикасынын экономикалык асимметриясы жана мейкиндик поляризациясы жөнүндө [Текст] / Б.К. Атаканов // Азыркы экономиканын актуалдуу маселелери . – 2021. – № 7 . – 492-497-бб.
 15. **Атышов К.А.** Кыргыз Республикасынын региондук туристтик кластерлери: түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн өбөлгөлөрү [Текст] / К.А. Атышов, Х. Коч, М.Т. Кадыралиев, А. Токторов // Евразия илимий ассоциациясы . – 2021. – № 10-3 (80) . – 177-180-б.
 16. **Беленцов В.Н.** Социалдык-экономикалык карама-каршылыктарды өлчөөдөгү социалдык-экономикалык натыйжалуулук: критерийлер жана көрсөткүчтөр [Текст] / В.Н. Беленцов, Н. Рытова // Соода жана базар . – 2022. – Т. 2. – № 4-2 (64) . – 12-22-бб.
 17. **Бердиева А.** Туруктуу өнүгүүнүн негиздери жана анын коомдун өнүгүүсүндөгү мааниси [Текст] / А.Бердиева, О.Ишанов, Ч.Мырадова // Академиялык публицистика . – 2023. - № 3-2 . – 57-59-б.
 18. **Биймырсаева Э.М.** Рыноктук мамилелердин шарттарында Кыргыз Республикасынын инновациялык экономикасын өнүктүрүүнүн айрым аспектилери жана заманбап көйгөйлөрү [Текст] / Э.М. Биймырсаева, Ж.А. Арзыбаева // Илим жана инновациялык технологиялар . – 2022. – № 2 (23) – 68-74-б.
 19. **Биримкулова А.Д.** Экономиканын туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылууда ички аудиттин ролу [Текст] / А.Д. Биримкулова // Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу академиясынын жарчысы . – 2023. – № 31 . – 138-143-бб.
 20. **Биче-оол С.Т.** «Жаратылышты пайдалануу үчүн акы төлөө» жана «булгоочу төлөйт» принциби жаратылышты пайдалануунун жана жаратылышты коргоонун фундаменталдык принциптери катары [Текст] / С.Т. Биче-оол // Студенттик бюллетень . 2022. – № 25-2 (217) . – 13-15-б.
 21. **Булаков А.А.** Жашыл экономика: салыктык башкаруудагы тажрыйба жана жаратылышты рационалдуу башкаруу [Текст] / А.А. Булаков, Е.В. Бобрышева, М.В. Решетова // Маданият жана жашоонун сапаты долбоору – 2023. – № 32 . – 69-92-бб.
 22. **Быкова М.Л.** Туруктуу өнүгүү концепциясынын алкагында аймактардын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн учурдагы багыттарын моделдөө [Текст] / М.Л. Быкова // Адам Прогресс . – 2022. – Т. 8. - № 1 . – 4-б.

23. **Вавилкин М.С.** Экономикалык натыйжалуулуктун түшүнүгү жана маңызы экономикалык талдоонун маанилүү милдеттеринин бири катары [Текст] / М.С. Вавилкин, Н.С. Пласкова // Саламаттыкты сактоодогу бухгалтердик эсеп . – 2023. – № 2 . – 38-47-бб.
24. **Вакуренко С.В.** Кыргызстандын аймактарында тоо-кен калдыктары менен жаратылыштын булганышын экологиялык баалоо [Текст] / С.В. Вакуренко // Интерилим – 2022. – №19-3 (242). – 5-8-бб.
25. **Вдовин С.А.** Жаратылышты пайдалануу экономикасында моделдөөнүн куралдары жана ыкмалары [Текст] / С.А. Вдовин, В.А. Павленко, Е.О. Ушакова // Интерэкспо Гео-Сибирь . – 2023. – Т. 5. – Б. 126-135.
26. **Волостнов Н.С.** Рыноктук экономика шартында агрардык-өнөр жай комплексинин социалдык-экономикалык натыйжалуулугунө концептуалдык баа берүү [Текст] / Н.С. Волостнов, А.Л. Лазутина, Н.Е. Назарова // Экономика жана ишкердик . – 2022. – № 8 (145) . – 916-919-б.
27. **Гаврилова В.А.** Экономиканы санариптештирүүнүн алкагында максаттарга жетүүнүн натыйжалуулугун баалоо критерийлери [Текст] / В.А. Гаврилова, Н.Н. Романовская // Каржы университетинин Тула филиалынын жарчысы . – 2022. – №1 . – 307-308-б.
28. **Дубровин И.А.** Скандинавиялык экономикалык моделде социалдык адилеттүүлүккө негизделген экономикалык натыйжалуулукка жетишүү [Текст] / И.А. Дубровин // Саясий экономиянын маселелери . – 2022. – №1 . – 162-181-б.
29. **Дудин П.О.** Туруктуу өнүгүү концепциясын өнүктүрүүнүн мазмуну жана баскычтары [Текст] / П.О. Дудин, Е.В. Соколова, С.О. Медведев // Илим жана бизнес: өнүгүү жолдору . – 2023. - №. 6 (144) . – 128-134-б.
30. **Евсеев А.Д.** Мамлекеттик кызматтарды көрсөтүү тутумунда мамлекеттик пайдалануунун социалдык натыйжалуулугу [Текст] / А.Д. Евсеев, М.С. Лашенов // Коомдук жана гуманитардык билим 2022. – № 7 . – 23-26-б.
31. **Ермоловская О.Ю.** Экологиялык программаларды ишке ашыруунун натыйжалуулугунун дүйнөлүк тажрыйбасы [Текст] / О.Ю. Ермоловская, А.К. Ибрагимов // Өзүн-өзү башкаруу . – 2023. – № 2 (135) . – 492-496-б.
32. **Жакыпбекова А.Т.** Түтүн, таштанды жана уулуу калдыктар: кыргызстандын экологиясындагы коркунучтуу жагдайлар [Текст] / А.Т. Жакыпбекова, Б.М. Туманбаев, Г.А. Кулчинова, А.М. Козубалаева // Ош технологиялык университетинин кабарлары 2023. – № 2-2 . – 120-126-б.
33. **Иванова Д.Г.** Экономикалык туруктуулуктун принциптери: экодетерминизмдин көйгөйлөрү жана келечеги [Текст] / Д.Г. Иванова // Туруктуу өнүгүү экономикасы . – 2022. – № 4 (52) . – 170-174-б.
34. **Исагалиева А.К.** Кыргыз Республикасында пахта-текстиль кластерин өнүктүрүү [Текст] / А.К. Исагалиева // Эл аралык гуманитардык жана табигый илимдер журналы . – 2023. – № 11-2 (86) . – 80-84-бб.
35. **Истамкулов Ж.И.** Кыргызстандагы калктын жашоо деңгээлине жана сапатына экологиялык кырдаалдын жана айлана-чөйрөнүн таасири [Текст] / Ж.И. Истамкулов // Кыргызстандын илими, жаңы технологиялары жана инновациялары . – 2023. – № 4 . 209-213-бб.

36. **Ишенов Б.Ч.** Кыргыз Республикасынын экономикасындагы кластердин теориялык маңызы жана методологиялык өзгөчөлүктөрү [Текст] / Б.Ч. Ишенов, Б.Н. Сайфудинов // «Экономикалык бюллетень» илимий-маалымат журналы . – 2021. – № 1,2 . – 61-65-б.
37. **Кайымов Н.** Кыргыз Республикасынын айыл чарба экономикасынын субъектилеринин ишинин натыйжалуулугун талдоо жана баалоо боюнча методологиялык негиздер [Текст] / Н.А. Кайымов, А.М. Жороева, Н.К. Сүйналиева // Бухгалтердик эсеп жана көзөмөл 2022. – № 1-2 . –60-68-бб.
38. **Калицева К.А.** Туруктуу өнүгүү концепциясынын негизинде Орусиянын түштүк аймактарынын туруктуу өнүгүүсүнүн көрсөткүчтөрүн системалаштыруу [Текст] / К.А. Калицева, М.В. Чараева // Финансы, акча, инвестиция . – 2023. - №. 3 (87) . – 3-9-бб.
39. **Капарова Г.Т.** Кыргыз Республикасынын региондорунун экономикасын инновациялык өнүктүрүү, экономикалык потенциалды жогорулатуу жолу [Текст] / Г.Т. Капарова, Д.Ж. Мажитова // Заманбап экономиканын актуалдуу маселелери . – 2022. – № 2 . – 50-57-бб.
40. **Каранда А.В.** «Жашыл» экономика жакшылык концепциясын ишке ашыруу контекстинде экологиялык экономиканын жаңы парадигмасы катары башкаруу [Текст] / А.В. Каранда, Н.Н. Митина // Инновациялар жана инвестициялар . – 2023. – № 8 . – 354-360-б.
41. **Касымалиева Ж.А.** Кыргыз Республикасында мамлекеттик-жеке өнөктөштүктү өнүктүрүү көйгөйлөрү [Текст] / Ж.А. Касымалиева, М.Нукеева // М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары . – 2022. – № 1 (54) . – 126-128-б.
42. **Касымбекова Ж.Б.** Кыргызстандын «Нарын» эркин экономикалык аймагынын жаратылыш ресурстарынын абалына талдоо жана баа берүү [Текст] / Ж.Б. Касымбекова // Кыргызстан жарчысы . – 2022. – № 2-1 . – 109-114-бб.
43. **Касымбекова Ж.Б.** Кыргызстандын Баткен облусундагы «Лейлек» эркин экономикалык аймагын башкаруу тутумун өнүктүрүүнүн көйгөйлөрү жана келечеги жөнүндө [Текст] / Ж.Б. Касымбекова // Кыргызстан жарчысы . – 2022. – № 2-2 . – 112-120-б.
44. **Касымбекова Ж.Б.** Кыргызстандын эркин экономикалык аймактарынын продукциясынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн оптималдаштыруу [Текст] / Ж.Б. Касымбекова // Кыргызстан жарчысы . – 2022. – № 2-1 . – 103-108-б.
45. **Кенжебек У.А.** Кыргызстандагы туризм тармагынын өнүгүүсү жана анын айлана-чөйрөгө таасири [Текст] / У.А. Кенжебек // Кыргызстандын илими, жаңы технологиялары жана инновациялары . – 2021. – № 4 . – 153-155-б.
46. **Киреев В.Ю.** Заманбап реалдуулукта Россиянын экономикасынын туруктуу өнүгүүсүнүн көйгөйлөрү жана келечеги [Текст] / В.Ю. Киреев // Экономика жана ишкердик . – 2023. – № 7 (156) . – 100-105-бб.
47. **Козырь Д.А.** Отун-энергетикалык комплексинин ресурс үнөмдөөчү долбоорлорунун экологиялык натыйжалуулугун баалоо [Текст] / Д.А. Козырь, В.Е. Губин, С.А. Янковский // Электр станциялары жана технологиялары . – 2023. – Т. 9. – № 3 . – 86-93-б.

48. **Колин К.К.** Маалыматтык технологиялардын социалдык натыйжалуулугу [Текст] / К.К. Колин // Информатиканын тутумдары жана каражаттары . – 2023. – Т. 33. – № 3 . – 161-171-бб.
49. **Комаревцева Е.Д.** Жаратылышты башкаруу жана жерге жайгаштыруу экономикасынын теориялык жана методологиялык негиздери [Текст] / Е.Д. Комаревцева//Москва экономикалык журналы. 2023. – Т. 8. – № 6 .
50. **Конобраткина В.А.** Жаратылышты пайдалануунун негиздери [Текст] / В.А. Конобраткина // Илим жана билим берүүнүн өнүгүү тенденциялары – 2022. – № 92-11 . – 74-76-б.
51. Конференциялар: айлана-чөйрө жана туруктуу өнүгүү [Электрондук ресурс] - Бириккен Улуттар Уюму (БУУ). – Кирүү режими: <https://www.un.org/ru/conferences/environment> .
52. **Кудаяров К.А.** Бишкектин экологиялык көйгөйлөрү (Кыргызстан): абанын булганышы [Текст] / К.А. Кудаяров К.А. // Россиянын экономикалык жана социалдык көйгөйлөрү . – 2023. – № 3 (55) . – 129-139-б.
53. **Кудряшова Д.В.** Экологиялык жактан жагымсыз аймактарда жаратылышты башкарууну укуктук жөнгө салуунун укуктук жана уюштуруучулук аспекти [Текст] / Д.В. Кудряшова // Менин профессионалдык карьерам – 2023. – Т. 1. – № 45 . – 43-48-бб.
54. **Куличенко А.С.** Заманбап экономикалык кырдаалга жана андагы жүрүм-турумдун жеткиликтүү альтернативаларына экономикалык натыйжалуулук позициясынан критикалык талдоо [Текст] / А.С. Куличенко // Илимий жетекчи . – 2022. – № 20 (65) . – 154-156-б.
55. **Куприянов А.Н.** Инновациялык башкаруу механизмдеринин жана жаратылышты пайдалануунун экономикасынын негизинде аймактык экономикалык тутумдарды туруктуу өнүктүрүү [Текст] / А.Н. Куприянов, Е.Е. Баженова // Экономика жана гуманитардык илимдер . – 2023. – № 1 (372) . – 106-118-б.
56. **Курочкина А.А.** Экологиялык экономиканын өнүгүү тенденцияларынын чагылышы катары калдыктарды пайдалануунун көрсөткүчтөрүн талдоо [Текст] / А.А. Курочкина, Е.Е. Петрова, Е.Н. Островская // Илим жана бизнес: өнүгүү жолдору . – 2022. – № 5 (131) . – 252-254-б.
57. **Кыдырмаева А.** ЕАЭБ өлкөлөрүндө мамлекеттик-жеке өнөктөштүк долбоорлорун ишке ашыруу тажрыйбасы жана аны Кыргыз Республикасында өнүктүрүү тенденциялары [Текст] / А.А. Кыдырмаева // Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин Казы Дикамбаев атындагы Дипломатиялык академиясынын жарчысы . – 2021. – № 16 . – 127-132-б.
58. **Ларичкин Ф.Д.** Жер казынасын жана жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууда минералдык чийки заттарды комплекстүү пайдалануу жана айланма экономика концепцияларын салыштырма талдоо [Текст] / Ф.Д. Ларичкин, А.Е. Череповицын, С.В. Федосеев, А.М. Фадеев, Л.И. Гончарова // Жер казынасын сарамжалдуу иштетүү . – 2023. – № 1 (69) . – 48-59-б.
59. **Макеева С.Б.** Мамлекеттик-жеке өнөктөштүк Кыргыз Республикасынын өнөр жайлык модернизациясынын формаларынын бири катары [Текст] / С.Б.

- Макеева, А.Ж. Мурзатаева // Азыркы экономиканын актуалдуу маселелери . – 2021. – № 3 . – 351-359-б.
60. **Миллер А.Э.** Экономикалык коопсуздукту өнүктүрүү контекстинде региондук экономиканын туруктуулугунун параметрлерин трансформациялоо [Текст] / А.Е. Миллер // Экономикалык коопсуздук . – 2023. – Т. 6. – № 3 . – 1103-1120-б.
61. **Мингалева Ж.А.** Россиянын региондорунун социалдык жана экологиялык өнүгүү деңгээлин баалоо үчүн экологиялык натыйжалуулукту колдонуунун максатка ылайыктуулугу жөнүндө [Текст] / Ж.А. Мингалева, И.А. Никитина, И.А. Круглова // Финансы журналы . – 2023. – Т. 15. – № 4 . 98-111-бб.
62. **Моммиев А.** Экологиянын жана жаратылышты коргоонун экономиканын туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу менен өз ара байланышы [Текст] / А. Моммиев // Илимдин кабарлары – 2023. – Т. 3. – № 9 (66) . – 38-41-б.
63. **Невидимова О.Г.** Заманбап климаттын өзгөрүшүнүн контекстинде жаратылышты пайдалануу тобокелдиктерин аймактык изилдөөлөр: негизги ыкмалар жана баалоо ыкмалары [Текст] / О.Г. Невидимова, Е.С. Волкова, М.А. Мельник, Е.П. Янкович // Сибирь экологиялык журналы . – 2022. – Т. 29. – № 3 . – 292-303-б.
64. Айлана-чөйрө: статистика [Электрондук ресурс]. – Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети. – Кирүү режими: <https://www.stat.kg/ru/statistics/turizm-essaluu-aylana-choyronu-korgoo/>.
65. **Орозбеков А.** Кыргыз Республикасында мамлекеттик-жеке өнөктөштүктү (МЖӨ) өнүктүрүү көйгөйлөрү : МЖӨ долбоорлорун ишке ашыруудагы биринчи практикалык тажрыйба [Текст] / А.А. Орозбеков // М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары . – 2021. – № 4 (53) . – 39-42-б.
66. **Орозбекова Ж.** Кыргыз Республикасындагы атайын экономикалык аймактардын контекстинде аймактардын туруктуу экономикалык өнүгүүсүнө дем берүү [Текст] / Ж.Орозбекова // Кыргызстан ЖОЖдорунун жаңылыктары . – 2021. – № 5 . – 85-89-бб.
67. **Петровская Т.К.** Жерге жайгаштыруунун экологиялык натыйжалуулугу маселеси боюнча теориялык баяндама [Текст] / Т.К. Петровская, В.А. Выскребенцева // Калуга университетинин жарчысы . – 2022. – № 1 (54) . – 79-81-бб.
68. **Рытова Н.А.** Социалдык-экономикалык тутумду пайдалануунун ар кандай деңгээлдеринде социалдык-экономикалык натыйжалуулукту жөнгө салуунун өзгөчөлүктөрү [Текст] / Н.А. Рытова // Социалдык жана экономикалык тутумдар . – 2023. – № 1-2 (40) . – 183-198-бб.
69. **Сайпидинов И.М.** Кыргыз Республикасында эркин экономикалык аймактарды түзүүнүн жана пайдалануунун тартиби [Текст] / И.М. Сайпидинов, В.Ш. Ташиева // Коомдун туруктуу өнүгүү маселелери . – 2023. – №1 . – 28-32-б.
70. **Сайпидинов И.М.** Кыргыз Республикасындагы эркин экономикалык аймактардын иштеши жана аларга салык салуу өзгөчөлүктөрү [Текст] / И.М.

- Сайпидинов, В.Ш. Ташиева // Коомдун туруктуу өнүгүү маселелери . – 2022. – № 12 . – 14-18-б.
71. **Сайфудинов Б.** Кыргыз Республикасынын экономикасынын энергетика тармагында инновациялык кластерди түзүүнүн өзгөчөлүктөрү [Текст] / Б.Сайфудинов, У.Садыгалиев // БМУ жарчысы 2023. – № 3 (65) 82-89-бб.
72. **Скрыль Т.В.** Жашыл экономикада экологиялык адилеттүүлүктүн жана экономикалык натыйжалуулуктун критерийлерин баалоо [Текст] / Т.В. Скрыль, С.О. Николенко, В.В. Кириллова // Социалдык феномендер жана процесстер . – 2022. – №1 . – 120-129-б.
73. **Соловова Ю.В.** Заманбап экономиканын иштешинин шартында энергетика жана социалдык натыйжалуулук [Текст] / Ю.В. Соловова // Талкуу . – 2022. – № 3 (112) . – 48-56-б.
74. Аймактар боюнча статистика [Электрондук ресурс]. – Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети. – Кирүү режими: <https://www.stat.kg/ru/statistika-po-regionam>.
75. **Степанова В.С.** Таштандыларды утилизациялоодо экологиялык натыйжалуулуктун жалпы моделин иштеп чыгуу [Текст] / В.С. Степанова, М.Д. Руделев // Экономика жана ишкердик . – 2023. – № 3 (152) . – 530-533-б.
76. **Сүйөркулов У.** Эгемен Кыргызстандын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жаратылышты коргоо уюму [Текст] / У.Суеркулов, Д.Ж. Асанбекова // Илим жана практика жарчысы . – 2022. – Т. 8. – № 4 . – 472-476-бб.
77. **Сүйналиева Н.К.** Туруктуу экономикалык өсүштүн шарттарында Кыргыз Республикасынын инновациялык ишмердүүлүгүн өнүктүрүү [Текст] / Н.К. Сүйналиева, Ы.С. Субанбекова // Илим жана инновациялык технологиялар . – 2023. – № 1 (26) . – 264-269-б.
78. **Сухорукова С.М.** Дүйнөлүк тартипти өзгөртүү өнөр жай жаратылышты пайдалануунун экономикалык теориясынын максаттарын жана милдеттерин өзгөртөт [Текст] / С.М. Сухорукова, А.М. Погорели // Биосфераны башкаруу: теория жана практика . – 2023. – № 4 (57) . – 14-25-б.
79. **Тихонова Т.В.** Экологиялык экономикада экотутумдук кызматтарды жөнгө салуу үчүн эсепке алуу маселеси [Текст] / Т.В. Тихонова // Арктиканын жана Субарктиканын жаратылыш ресурстары . – 2022. – Т. 27. – №1 . – С. 80-97.
80. **Товсултанов Р.** Туруктуу өнүгүү контекстинде жасалма интеллект доорунда экологиялык экономиканын калыптануу аспектиси [Текст] / Р.А. Товсултанов, М. Товсултанова // Инновациялык экономика: маалымат, аналитика, болжол . – 2023. – №3 . – 98-104-б.
81. **Токторов К.К.** Кыргыз Республикасында инновациялык экономиканы өнүктүрүүдө мамлекеттин ролу [Текст] / К.К. Токторов, А.К. Жумабаев, Ш.А. Жамалов // К.И. Скрябин атындагы Кыргызча улуттук агрардык университетинин кабарлары. – 2021. – № 2 (56) . – 381-388-б.
82. **Токторов К.К.** Кыргыз Республикасынын инновациялык экономикасын өнүктүрүүдө өлкөнүн ролу [Текст] / К.К. Токторов, А.К., Жумабаев, Ш.А. Жамалов // Кыргыз улуттук агрардык университетинин жарчысы . К.И. Скрябин . – 2021. – № 2 (56) . – 839-846-бб.

83. **Тулбердиев А.Т.** Мамлекеттик-жеке өнөктөштүк Кыргыз Республикасындагы социалдык объектилердин курулушун каржылоонун келечектүү багыты катары [Текст] / А.Т. Тулбердиев // Сибирь финансы мектеби . – 2021. – № 1 (141) . – 34-37-бб.
84. **Умгаева О.В.** Бюджеттик саясаттагы стратегиялык чечимдер: экономикалык натыйжалуулук жана экономикалык максатка ылайыктуу [Текст] / О.В. Умгаева // Стратегиялык чечимдер жана тобокелдиктерди башкаруу . – 2022. – Т. 13. – № 4 . – 346-350-б.
85. **Усанькова Е.А.** Региондук экономикаларда туруктуу өнүгүү стратегияларынын жана долбоорлорду пайдалануунун натыйжалуулугун баалоого болгон мамиле [Текст] / Е.А. Усанькова, Ю.Ю. Соловьева, С.А. Вдовин // Финансылык бизнес . – 2022. – № 11 (233) . – 87-89-б.
86. **Чодураев Т.М.** Аймактык рекреациялык тутумдардын изилдөөсүнө болгон мамилелер [Текст] / Т.М. Чодураев, К.Н. Мурат // И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Жарчысы . – 2022. – № 2 . – 245-251-б.
87. **Шадиметов Ю.Ш.** Өзбекстан Республикасында жаратылышты коргоонун жана жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануунун актуалдуу көйгөйлөрү [Текст] / Ю.Ш. Шадиметов, Д. Айрапетов // Окумуштуунун эскерүүлөрү . – 2022. – № 12 . – 225-230-б.
88. **Шербекова А.А.** Кыргыз Республикасынын экономикасын туруктуу өнүктүрүүдө инновациялык ыкмалар [Текст] / А.А. Шербекова, Э.М. Жапарова//Борбор Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун жаңылыктары . – 2023. – № 3 (42) – 91-94-б.
89. **Шпарова С.** Орус экономикасын туруктуу өнүктүрүү жаатындагы заманбап көйгөйлөр [Текст] / С.С. Шпарова // Аудиттик отчет . – 2023. – № 4 . – 261-263-б.
90. **Шульгина Т.В.** Туруктуу экономикалык өнүгүү концепциясындагы экологиялык аспектилер [Текст] / Т.В. Шульгина, Е.А. Сушко, Л.В. Шульгина // ФЭС: Финансы. Экономика. Стратегия . – 2023. – Т. – 20. – №2 . – 43-48-бб.
91. **Юксел К.** Өлкө экономикасында агроөнөр жай комплексинин натыйжалуулугун баалоо [Текст] / К.Юксел, М.Нурсой, К.М. Жумаксанова // Туран университетинин жарчысы . – 2023. – № 1 (97) . – 196-211-б.
92. Agricultural irrigated land (% of total agricultural land) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.IRIG.AG.ZS?view=chart>– Загл. с экрана.
93. **Akmatova, A.** Legal mechanisms of the Kyrgyz Republic to promote sustainable development and environmental protection [Текст] / A. Akmatova, S. Niyazbekova, V. Britvina, K. Karabaeva, A. Osmonova, A. // E3S Web of Conferences. – 2023. – № 431. – С. 07040.
94. **Ali, Q.** Estimation of economic, environmental, and social efficiency for sustainable development in G-8 and SAARC countries: a data envelopment analysis [Текст] / Q. Ali, S. Anwar, M.T.I. Khan, M.R. Yaseen, M. Ashfaq // Environmental Science

- and Pollution Research. – 2023. – №30. – С. 26819–26842.
<https://doi.org/10.1007/s11356-022-23894-w>
95. **Barra, C.** Cross country comparisons of environmental efficiency under institutional quality: Evidence from European economies [Текст] / C. Barra, P.M. Falcone // Journal of Economic Studies. – 2024. – Т. 51. – № 9. – С. 75-111. <https://doi.org/10.1108/JES-05-2023-0264>
96. **Brumme, A.** Minimum participation requirements and the role of co-benefits in international climate policy [Текст] / A. Brumme, D. Rübhelke // Frontiers in Environmental Economics. – 2023. – №1. – С. 1106186. <https://doi.org/10.3389/frevc.2022.1106186>
97. **Can, H.** Environment-Based Impairment in Mineral Nutrient Status and Heavy Metal Contents of Commonly Consumed Leafy Vegetables Marketed in Kyrgyzstan: a Case Study for Health Risk Assessment [Текст] / H. Can, I.I. Ozyigit, M. Can, A. Hocaoglu-Ozyigit, I.E. Yalcin // Biological Trace Element Research. – 2021. – № 199(3). – С. 1123–1144.
98. **Cao, X.** Does sustainable environmental agenda matter in the era of globalization? The relationship among financial development, energy consumption, and sustainable environmental-economic growth [Текст] / X. Cao, D. Kanniah, L. Ye, J. Khan, M.Sh. Shabbir, K. Bilal, M.I. Tabash // Environmental Science and Pollution Research. – 2022. – №29. – С. 30808–30818. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-18772-4>
99. **Cao, Y.** The drivers and spatial distribution of economic efficiency in China’s cities [Текст] / Y. Cao, T. Wu, L. Kong, X. Wang, L. Zhang, Zh. Ouyang // Journal of Geographical Sciences. – 2022. – № 32. – С. 1427–1450. <https://doi.org/10.1007/s11442-022-2004-7>
100. **Castellano, R.** Well-being in OECD countries: an assessment of technical and social efficiency using data envelopment analysis [Текст] / R. Castellano, G. De Bernardo, G. Punzo // International Review of Economics. – 2023. – № 70. – С. 141–176. <https://doi.org/10.1007/s12232-023-00413-y>
101. **Chavez, R.** Environmental collaboration with suppliers and cost performance: exploring the contingency role of digital orientation from a circular economy perspective [Текст] / R. Chavez, M. Malik, H. Ghaderi, H. W, Yu // International Journal of Operations & Production Management. – 2023. – Т. 43. – № 4. – С. 651-675. <https://doi.org/10.1108/IJOPM-01-2022-0072>
102. CO2 emissions (metric tons per capita) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.CO2E.PC?view=chart> – Загл. с экрана.
103. **Common, M.** Economics and the natural environment: A review article [Текст] / M. Common // Journal of Economic Studies. – 1998. – Т 25. – № 1. – С. 57-73. <https://doi.org/10.1108/01443589810195615>
104. Crop production index (2014-2016 = 100) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/AG.PRD.CROP.XD?view=chart> – Загл. с экрана.

105. Energy use (kg of oil equivalent per capita) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/EG.USE.PCAP.KG.OE?view=chart> – Загл. с экрана.
106. **Fleurbaey, M.** Efficiency and equity in a socially-embedded economy [Текст] / M. Fleurbaey, R. Kanbur, D. Snower // *Economic Theory*. – 2024. <https://doi.org/10.1007/s00199-023-01546-5>
107. GDP growth (annual %) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?view=chart> – Загл. с экрана.
108. GDP per capita (current US\$) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?view=chart> – Загл. с экрана.
109. GDP per unit of energy use (constant 2017 PPP \$ per kg of oil equivalent) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/EG.GDP.PUSE.KO.PP.KD?view=chart> – Загл. с экрана.
110. GINI index [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?view=chart> – Загл. с экрана.
111. Global Innovation Index 2021: Tracking Innovation through the COVID-19 Crisis [Электронный ресурс]. – WIPO. – Режим доступа: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf – Загл. с экрана.
112. Global Innovation Index 2022: What is the future of innovation-driven growth? [Электронный ресурс]. – WIPO. – Режим доступа: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2022/index.html – Загл. с экрана.
113. Green growth index 2021: Measuring performance in achieving SDG targets. GGGI technical report No. 22 [Электронный ресурс]. – Global Green Growth Institute. – Режим доступа: <https://greengrowthindex.gggi.org/wp-content/uploads/2022/12/2021-Green-Growth-Index-1.pdf> – Загл. с экрана.
114. Green growth index 2022: Measuring performance in achieving SDG targets. GGGI technical report No. 27 [Электронный ресурс]. – Global Green Growth Institute. – Режим доступа: <https://greengrowthindex.gggi.org/wp-content/uploads/2023/02/2022-Green-Growth-Index-1.pdf> – Загл. с экрана.
115. **Hohl, A.E.** Ethics in modern economic thought and their consequences for environmental conservation, land and resource-use [Текст] / A.E. Hohl, C.A. Tisdell // *Humanomics*. – 1997. – Т. 13. – № 2. – С. 1-37. <https://doi.org/10.1108/eb018789>
116. **Hossin, M.A.** Examining sustainable development goals: are developing countries advancing in sustainable energy and environmental sustainability? [Текст] / M.A. Hossin, H. Abudu, R. Sai, S.D. Agyeman, P.K. Wesseh Jr. // *Environmental Science and Pollution Research*. – 2024. – №31. – С. 3545–3559. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-31331-9>
117. **Ignat'eva, M.N.** Evolution of environmental considerations in efficiency evaluation [Текст] / M.N. Ignat'eva, N.G. Pusra, V.E. Strovskiy, O.G. Komarova // *Известия*

- Уральского государственного горного университета. – 2022. – № 4 (68). – С. 110-117.
118. Inflation, GDP deflator (annual %) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.DEFL.KD.ZG?view=chart> – Загл. с экрана.
119. **Jiang, C.** Revolutionizing Economic Growth Analysis: a Novel Computational Approach to Assessing the Influence of Technological Financial Efficiency on Real Economic Growth [Текст] / C. Jiang // Journal of the Knowledge Economy. – 2023. <https://doi.org/10.1007/s13132-023-01533-0>
120. **Kadyraliev, A.** The impact of cargo turnover on the ecology of Kyrgyzstan [Текст] / A. Kadyraliev, G. Supaeva, T. Dzholdosheva, L. Maisigov, N. Dzholdoshev, A. Borisova, O. Viliguta // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. – 2021. – № 937(2). – С. 022086.
121. **Komorowska, M.** Closed-Loop Agricultural Production and Its Environmental Efficiency: A Case Study of Sheep Wool Production in Northwestern Kyrgyzstan [Текст] / M. Komorowska, M. Niemiec, J. Sikora, A. Szelaґ-Sikora, Z. Szelaґ-Sikora, P. Findurs, H., Gurgulu, J. Stuglik, M. Chowaniak, A. Atılgan // Energies. – 2022. – № 15(17). – С. 6358.
122. **Kozhogulova, V.** Sustainable development of the agricultural sector of Kyrgyzstan in an integrated environment [Текст] / V. Kozhogulova, L. Mardaliev, A. Kozhomkulova, Zh. Sheralieva // AIP Conference Proceedings. – 2023. – № 2612. – С. 030021.
123. Labor force participation rate, total (% of total population ages 15+) (national estimate) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.NE.ZS?view=chart> – Загл. с экрана.
124. **Li, Q.** Sedimentary records of polycyclic aromatic hydrocarbons and organochlorine pesticides to reconstruct anthropogenic activities in Lake Issyk-Kul region (Kyrgyzstan), and their effects on the lake environment [Текст] / Q. Li, G. Ru, J. Wu, M. Jin // Anthropocene. – 2024. – № 45. – С. 100426.
125. Life expectancy at birth, total (years) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN?view=chart> – Загл. с экрана.
126. Livestock production index (2014-2016 = 100) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/AG.PRD.LVSK.XD?view=chart> – Загл. с экрана.
127. Methane emissions (kt of CO2 equivalent) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.METH.KT.CE?view=chart> – Загл. с экрана.
128. Nitrous oxide emissions (thousand metric tons of CO2 equivalent) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа:

- <https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.NOXE.KT.CE?view=chart>– Загл. с экрана.
129. **Noskov, Z.R.** Disclosure of the concept of "efficiency" and methods of effectiveness evaluating [Текст] / Z.R. Noskov // Молодежь. Общество. Современная наука, техника и инновации. – 2022. – № 21. – С. 230-231.
130. **Parpieva, N.** Resource potential for the sustainable development of agriculture in the Kyrgyz Republic [Текст] / N. Parpieva, N. Matikeyeva, Z. Sheralieva, N. Adylbekova, U. Amatova // E3S Web of Conferences. – 2023. – № 380. – С. 01022.
131. **Popkova, E.G.** Economics of Climate Change: Global Trends, Country Specifics and Digital Perspectives of Climate Action [Текст] / E.G. Popkova, X. Shi. // Frontiers in Environmental Economics. – 2022. – № 1. – С. 935368. <https://doi.org/10.3389/frevc.2022.935368>
132. Population growth (annual %) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.GROW?view=chart> – Загл. с экрана.
133. Population living in slums (% of urban population) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/EN.POP.SLUM.UR.ZS?view=chart> – Загл. с экрана.
134. Poverty headcount ratio at \$2.15 a day (2017 PPP) (% of population) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.DDAY?view=chart> – Загл. с экрана.
135. Poverty headcount ratio at national poverty lines (% of population) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC?view=chart> – Загл. с экрана.
136. **Quadrio Curzio, A.** Ecological economics and human development [Текст] / A. Quadrio Curzio // Economia Politica. – 2023. – №40. – С. 761–763. <https://doi.org/10.1007/s40888-023-00314-x>
137. Refugee population by country or territory of origin [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/SM.POP.REFG.OR?view=chart> – Загл. с экрана.
138. Renewable electricity output (% of total electricity output) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/EG.ELC.RNEW.ZS?view=chart>– Загл. с экрана.
139. Renewable energy consumption (% of total final energy consumption) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/EG.FEC.RNEW.ZS?view=chart>– Загл. с экрана.
140. **Roy, S.** Towards sustainable society: the sustainable livelihood security (SLS) approach for prioritizing development and understanding sustainability: an insight from West Bengal, India [Текст] / S. Roy, A. Bose, D. Basak, I.R. Chowdhury

- // Environment, Development and Sustainability. – 2023.
<https://doi.org/10.1007/s10668-023-03456-x>
141. **Schumacher, I.** The Economics of Biodiversity: Building on the Dasgupta Review [Текст] / I. Schumacher // Environmental and Resource Economics. – 2022. – №83. – С. 909–910. <https://doi.org/10.1007/s10640-022-00732-8>
 142. **Sithole, P.K.** Socio-economic impacts of climate change on indigenous communities in the save valley area of Chipinge district, Zimbabwe [Текст] / P.K. Sithole, M. Mawere, T.R. Mubaya // Frontiers in Environmental Economics. – 2023. – №2. – С. 1135831. <https://doi.org/10.3389/frevc.2023.1135831>
 143. **Sulaimanova, B.** Investments and innovations in sustainable management of green economy in the Kyrgyz Republic (agricultural aspects) [Текст] / B. Sulaimanova, A. Mamatov, K. Begalieva, N. Sharsheeva // E3S Web of Conferences. – 2023. – № 380. – С. 01044.
 144. Sustainable Development Report 2023: Implementing the SDG Stimulus [Электронный ресурс]. – The SDG Transformation Center (UN). – Режим доступа: <https://dashboards.sdgindex.org/> – Загл. с экрана.
 145. **Tigai, A.E.** Basic models of public-private partnership and its adaptation in tourism sphere of the Kyrgyz Republic [Текст] / Tigai A.E. // М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары. – 2023. – № 2 (59). – С. 67-69.
 146. Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?view=chart> – Загл. с экрана.
 147. Vulnerable employment, total (% of total employment) (modeled ILO estimate) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.VULN.ZS?view=chart> – Загл. с экрана.
 148. Wage and salaried workers, total (% of total employment) (modeled ILO estimate) [Электронный ресурс]. – World Bank. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.WORK.ZS?view=chart> – Загл. с экрана.
 149. World Happiness report 2021 [Электронный ресурс]. – Wellbeing Research Centre at the University of Oxford, UK. – Режим доступа: <https://happiness-report.s3.amazonaws.com/2021/WHR+21.pdf>– Загл. с экрана.
 150. World Happiness report 2022: Happiness, Benevolence, and Trust During COVID-19 and Beyond [Электронный ресурс]. – Wellbeing Research Centre at the University of Oxford, UK. – Режим доступа: <https://worldhappiness.report/ed/2022/happiness-benevolence-and-trust-during-covid-19-and-beyond/#ranking-of-happiness-2019-2021> – Загл. с экрана.
 151. **Zarrabeitia-Bilbao, E.** From Sustainable Development Goals to sustainable industry, innovation and infrastructure: insights from the digital sphere [Текст] / E. Zarrabeitia-Bilbao, M. Jaca-Madariaga, R.M., Rio-Belver, I. Alvarez-Meaza // Environment, Development and Sustainability. – 2023. <https://doi.org/10.1007/s10668-023-04288-5>

МҮНӨЗДӨМӨ

Кунназаров Айбек Ысмайылович 08.00.05 – Экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн «Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу» деген темада жазылган диссертациясынын
КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Негизги сөздөр: жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу, жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу, жаратылышты пайдалануунун туруктуулугу, өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутуму, Кыргыз Республикасынын “жашыл” экономикасы.

Изилдөө объектиси: Кыргыз Республикасындагы жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу.

Изилдөөнүн предмети: Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу процессинде келип чыгуучу уюштуруучулук-башкаруучулук жана социалдык-экономикалык мамилелер.

Изилдөөнүн максаты: Кыргыз Республикасындагы жаратылышты пайдалануунун заманбап тажрыйбасын изилдөө жана анын натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу аркылуу жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу келечегин аныктоо.

Изилдөө методдору: системалаштыруу, классификациялоо, регрессиялык талдоо, имитациялык моделдөө, болжолдоо жана сценарийлерди талдоо, ошондой эле динамикалык талдоо методунун жана матрицанын негизинде жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун поликритериалдык баалоо боюнча атайын иштелип чыккан автордук илимий-методикалык ыкмасы.

Диссертациянын илимий жаңылыгы өлкөнүн социалдык - экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун системалуу түшүнүүнү калыптандырууда, Кыргыз Республикасында “жашыл” экономиканын улуттук моделинин өзгөчөлүктөрүн тактоодо, ата мекендик социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизминин маңызын, ошондой эле Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу үчүн бул тутумду мамлекеттик жана корпоративдик башкарууну өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрүн ачып берүүдө турат.

Алынган натыйжалар: Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун келечеги негизделди, Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун мониторингин жана башкарууну өркүндөтүү боюнча комплекстүү илимий-методикалык камсыздоо жана колдонмо сунуштар иштелип чыкты.

Колдонуу даражасы: Жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу боюнча берилген сунуштар 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасынын жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу жаатындагы потенциалын ишке толук ашырууга мүмкүндүк берет.

Колдонуу чөйрөсү: берилген автордук сунуштар Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүү практикасын да, жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизмдин да өркүндөтүүгө мүмкүндүк берет.

РЕЗЮМЕ

диссертации Кунназарова Айбека Ысмайыловича на тему «Повышение эффективности и устойчивости природопользования в Кыргызской Республике», на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством.

Ключевые слова: рационализация природопользования, эффективность природопользования, устойчивость природопользования, социо-эколого-экономическая система страны, “зеленая” экономика Кыргызской Республики.

Объект исследования: повышение эффективности и устойчивости природопользования в Кыргызской Республике.

Предмет исследования: организационно-управленческие и социально-экономические отношения, возникающие в процессе повышения эффективности и устойчивости природопользования в Кыргызской Республике

Цель исследования: изучение современного опыта природопользования в Кыргызской Республике и определение перспектив рационализации повышения через повышение его эффективности и устойчивости.

Методы исследования: систематизация, классификация, регрессионный анализ, имитационное моделирование, прогнозирование и сценарный анализ, а также специально разработанный авторский научно-методический подход к поликритериальной оценке эффективности и устойчивости природопользования с опорой на метод динамического анализа и матричный метод.

Научная новизна состоит в формировании системного представления об эффективности и устойчивости природопользования в социо-эколого-экономической системе страны, уточнении специфики национальной модели «зеленой» экономики в Кыргызской Республике, раскрытии сущности организационно-экономического механизма рационального природопользования в отечественной социо-эколого-экономической системе, а также возможностей совершенствования государственного и корпоративного управления данной системой для повышения эффективности и устойчивости природопользования в Кыргызской Республике.

Полученные результаты: обоснована перспектива, разработано комплексное научно-методическое обеспечение и прикладные рекомендации для совершенствования мониторинга и управления рационализацией природопользования в Кыргызской Республике через повышение его эффективности и устойчивости.

Степень использования: Предложенные рекомендации повышения эффективности и устойчивости природопользования позволят наиболее полно реализовать потенциал Кыргызской Республики в области рационализации природопользования в период до 2030 г.

Область применения: предложенные авторские рекомендации позволят усовершенствовать как практику мониторинга эффективности и устойчивости природопользования, так и организационно-экономический механизм рационального природопользования в Кыргызской Республике.

SUMMARY

dissertation of Kunnazarov Aibek Ismayilovich on the topic “Increasing the efficiency and sustainability of environmental management in the Kyrgyz Republic” for the academic degree of Candidate of Economic Sciences in specialty 08.00.05 – Economics and management of the national economy.

Key words: rationalization of environmental management, efficiency of environmental management, sustainability of environmental management, socio-ecological-economic system of the country, “green” economy of the Kyrgyz Republic.

Object of study: increasing the efficiency and sustainability of environmental management in the Kyrgyz Republic.

Subject of research: organizational, managerial and socio-economic relations arising in the process of increasing the efficiency and sustainability of environmental management in the Kyrgyz Republic

Purpose of the study: to study the modern experience of environmental management in the Kyrgyz Republic and determine the prospects for rationalizing the increase through increasing its efficiency and sustainability.

Research methods: systematization, classification, regression analysis, simulation modeling, forecasting and scenario analysis, as well as a specially developed author's scientific and methodological approach to polycriteria assessment of the efficiency and sustainability of environmental management based on the method of dynamic analysis and the matrix method.

The scientific novelty lies in the formation of a systematic understanding of the efficiency and sustainability of environmental management in the socio-ecological-economic system of the country, clarification of the specifics of the national model of “green” economy in the Kyrgyz Republic, revealing the essence of the organizational and economic mechanism of rational environmental management in the domestic socio-ecological-economic system, as well as opportunities to improve state and corporate management of this system to increase the efficiency and sustainability of environmental management in the Kyrgyz Republic.

Results obtained: the prospects have been substantiated, comprehensive scientific and methodological support and applied recommendations have been developed to improve the monitoring and management of rationalization of environmental management in the Kyrgyz Republic by increasing its efficiency and sustainability.

Degree of use: The proposed recommendations for increasing the efficiency and sustainability of environmental management will make it possible to fully realize the potential of the Kyrgyz Republic in the field of rationalization of environmental management in the period until 2030/

Scope of application: the proposed author's recommendations will improve both the practice of monitoring the efficiency and sustainability of environmental management, and the organizational and economic mechanism of rational environmental management in the Kyrgyz Republic.

Формат 60x84 1/16
Офсеттик кагаз. Гарнитура «Times». Көлөмү 1,75 б.т.
Офсеттик басма. Нускасы 100 даана.
«Аракет-принт» басмаканасында басылган